

**Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Nyelvtudományi Doktori Iskola
Alkalmazott Nyelvészet Program**

Babos Krisztina

**PORTUGÁL NYELVPOLITIKAI KÉRDÉS(EK)
*„Rend és Haladás”?***

Doktori (PhD) értekezés téziszfüzete

A kutatás célkitűzéseiről, a feltárás módszereiről és eredményeiről

Témavezető: dr. habil. Ortutay Katalin, egyetemi docens

Konzulens: dr. Csaba Márta, PhD

**Pécs
2015**

Tartalomjegyzék

1. A kutatás célkitűzései, a feltárás módszerei és eredményei	2
1.1. A nyelvpolitika tárgykörének értelmezéseiről	2
1.2. A nyelvpolitika portugál megközelítéséről	6
1.3. A portugál nyelv történetének fejlődési korszakairól	8
1.4. A hivatalos portugál nyelvű országok nyelvi helyzetéről	8
1.5. A hivatalos portugál nyelvű szervezetekről	14
1.6. A portugál nyelvet összefogó kezdeményezésekről.....	16
1.7. A nyelvpolitika brazil megközelítéséről	18
1.8. Kérdőív a nyelvhasználati szokásokról és attitűdről	23
1.9. A kutatást lezáró gondolatok a portugál nyelv jövőjéről	25
2. A kutatási célkitűzések teljesülése mentén feltárt összefüggésekről	27
3. A kutatás folytatásának lehetséges további kiindulópontjairól	28
4. A tézisekben felhasznált szakirodalom és források.....	29
5. A tézisekben felhasznált adatbázisok és dokumentumok.....	34
6. A tézisekben hivatkozott intézmények és szervezetek	37
7. A szerző doktori értekezésének témájához kapcsolódó publikációi.....	39
8. A szerzőnek a témához kapcsolódó konferenciákon elhangzott előadásai	40

Jelen téziszűzet feltáró jellegű kutatásunk célkitűzéseinek, módszereinek és eredményeinek összefoglalását tartalmazza. Minden egyes kutatási cél megvalósulása széleskörű szakirodalom, rendelkezésre álló adat és a témához kötődő, visszakereshető forrással rendelkező, tudományos és közéleti megnyilatkozás áttanulmányozásán és az ezekből levont következtetéseken alapul. Az értekezés részét képező irodalomjegyzék magában foglalja a kutatás keretében felhasznált irodalom forrásainak teljes körű listáját. A téziszűzet tartalmi összefoglaló pontjai az értekezés fő fejezeteihez rendelt kutatási célok központi tárgyát, adott esetben módszerét és a feltárás megfelelő fázisában megállapított tényeit tartalmazzák. A szövegben vastagon szedve szerepelnek az adott kutatási fázis fókuszai és/vagy a kutatás során létrehozott fogalmak megnevezései. A téziszűzet hivatkozásaiban csak az intézmények nevének adjuk meg a magyar fordítást, a dokumentumok, az adatbázisok nevének és a tanulmányok címének fordításai nem mindig jelennek meg a szövegben. Az angol nyelvű forrásszövegeknél az értekezésben adott helyen szerepel a fordító neve. Minden portugál és német nyelvű forrás tartalmának összefoglalása és az intézmények neveinek fordítása a szerző munkája.

1. A kutatás célkitűzései, a feltárás módszerei és eredményei

A világ nyelveit tekintve példa nélküli az a portugál nyelv egységesítését célzó nyelvpolitikai döntés, amelynek következménye egy új, – a Portugál Nyelvű Országok Közösségének minden tagországára vonatkozó – közös Helyesírási Egyezmény bevezetése. Egy ilyen, a nyelvet érintő intézkedés bevezetése hosszú folyamat, és nem tekinthetünk el attól a tényről sem, hogy a világ hatodik leggyakrabban használt nyelvének, a portugál nyelv hivatalos státuszának körülményei a különböző földrajzi régiókban jelentősen eltérőek. Tényként kezeljük, hogy az egyes országokban a nyelvi helyzetet a több nyelvvel való együttélés körülményei és a nyelve(ke)t érintő intézkedések befolyásolják és alakítják. Ezen intézkedések összességét a nyelvpolitika tárgyaként értelmezzük. Célunk a portugál nyelvet érintő nyelvpolitikai kérdések, intézkedések és azok rendszerezési lehetőségeinek a feltárása. A kutatás abból a kérdésből indult ki, hogy ha egyértelműsíthető egy nyelvi normaközpont – jelen esetben a Portugáliáról Brazíliára történő – eltolódásának ténye, elindulhat-e ez a folyamat olyan irányba, hogy egy, a portugálon túl, vagy azzal párhuzamosan, de önállóan fejlődő – új fejlődési szakaszba érő portugál és/vagy brazil – nyelv (ki)alakulásának lehetünk a tanúi. Az értekezés betekintési kísérlet a portugál nyelv fejlődési folyamatának egy később leírható fázisába.

1.1. A nyelvpolitika tárgykörének értelmezéseiről

Első célkitűzésünk a nyelvpolitika tudományának körültekintő értelmezése volt. A nemzetközi kutatási eredményeinek oly módon történő összefoglalása, amely kiindulópontként szolgált a portugál nyelvre vonatkozó elméleti és gyakorlati alkalmazásainak feltárásához. A kutatás első fázisában a következő tényeket tártuk fel:

A **nyelvi jog** egyéni és kollektív jog. A nyelvi jogok helyzete sokszor tisztázatlan (Szépe 2001:61). Egy társadalomban a nyelvi jogi helyzet tipológiája szerint megkülönböztetünk hivatalos, nemzeti, társ-hivatalos, területi-regionális hivatalos, államilag támogatott, hivatalos státusz nélküli, megtűrt, állami támogatás nélküli, vagy tiltott nyelveket (Ortutay 2011:243). A nyelvi jogi helyzet mellett elkülönülnek a nyelvpolitikai döntések kiindulópontjai, amelyek egyben az ezek következményeit jelentő jellemzők. Az egy nyelvre irányuló nyelvpolitikai döntések kiindulópontjait és következményeit – a nyelvi rendszer autonómiájának foka és a nyelvi-etnikai közösség eredete, a demográfiai-földrajzi, az ideológiai dimenziók, a nyelvet hordozó/beszélő közösség társadalmi és gazdasági helyzete, az illető nyelv

standardizáltságának foka, a társadalmi kommunikációban betöltött funkciók, illetve a társadalmi kommunikációs területek lefedése – határozzák meg (Bochmann 1993:47).

A mai társadalmakban a **nyelvi pluralizmus** általános jelenség: egyszerre egy, vagy több különálló területen egyidejűleg egy nyelv és annak változatai kapcsolatban állnak egy másik, vagy több nyelvvel, illetve annak változataival. A nyelvek együttélését irányító szabályozás és nyelvpolitika metszéspontjában körvonalazódó folyamatok három szakaszra bonthatók: a **nyelvi konszenzus**, a **nyelvi konfliktus** és a hatalmi viszonyok alapján születő **kompromisszum** (Labrie 1993:17). Egy optimális társadalomban egyik fél sem kényszerítheti akaratát – nyelvileg sem – a másik félre. A nyílt nyelvi konfliktusok mögött mindig ott áll a hatalom kérdése. A beszélő közösség társadalmi szerkezetébe és ezen keresztül az egyéni nyelvi funkciók mennyiségébe és minőségébe szándékosan be lehet avatkozni. Amikor a konfliktus elkerülése vagy tudomásul nem vétele érdekében nem történik beavatkozás, a dominált nyelveket használók jogai nincsenek rögzítve, ezek más, nem a nyelvhasználatról szóló szabályozásokból és dokumentumokból vezethetők csak le. Nem tudatos szándékkal, vagy egyéb okból sokszor előfordul, hogy döntéshozók észre sem veszik azt, hogy ha más területen beavatkoznak és annak az eredménye implicit módon a nyelvre is hatással van. Beszélhetünk olyan típusú nyelvpolitikáról is, amely ezeknek a határozatoknak és beavatkozásoknak a teljes hiányát jelenti (Ortutay 2011:247). A **nyelvpolitikák** többféleképpen csoportosíthatók. A kevert nyelvpolitikák a domináns nyelv használatát támogatják, de konkrétan megfogalmazott törvényi szabályozással biztosítják a dominált nyelvek használatát (Puskás 2002:6). A nyelvpolitikai döntéseket és a később ahhoz kapcsolódó nyelvtervezési lépéseket a **nyelvi ideológiák** alaptípusai határozzák meg. Ezek az ideológiák azt tükrözik, hogy egy adott beszélő közösség hogyan viszonyul nyelvi vonatkozásokat illetően egy másik közösséghez (Sándor 2003).

A **külső nyelvpolitika** többnyelvű környezetben az egyes nyelvek nyilvánosságbeli szerepének, használatának szabályozását és funkciójának körülírását, a **belső nyelvpolitika** a kód használatára vonatkozó nyelvtani normák meghatározását jelenti, a harmadik ehhez kapcsolódó terület pedig ezeknek a nyelvoktatás és pedagógia területein kifejtett hatásainak vizsgálata (Hamel 1999:71). Ez a három terület szorosan összefügg egymással, a **nyelvtervezés** mind a három területen kifejti hatását, s tudatosan szervezett tevékenysége során részesíti előnyben a gyakorlatban a három terület valamelyikét. A nyelvek együttéléséből fakadó hatásokról, következményekről és alkalmazandó gyakorlatról a

kompromisszumra törekvés jegyében születnek döntések. A döntések hatására indul el a tervezés. A nyelvi rendszerre irányuló beavatkozások a **korpusz- vagy állapottervezés** folyamatát jelentik. A **státusz- vagy helyzettervezés** alatt az egy-egy országban, illetve régióban használatos nyelvek, nyelvváltozatok egymáshoz való viszonyának meghatározását, használati körük kijelölését értjük. A nyelvtervezés a nyelvi változások befolyásolására irányuló szervezett tevékenység, amelynek céljai lehetnek például egy-egy nyelv vagy nyelvváltozat társadalmi helyzetének megerősítése vagy gyengítése, a norma megszilárdítása vagy lazítása, új változat létrehozása, a kifejezési eszköztár gazdagítása, a nyelv funkcionális hatáskörének tágítása (Lanstyák 2009:23).

A **nyelvi terjesztés** társadalmi szintjén a diskurzusszabályozás erős jelenléttel bír: központi területe a politikai diskurzus, amelynek a társadalmi és politikai viszonyok újratermelődésében – így a nyelvi státusz- vagy helyzettervezésben is – egyértelmű szerep jut (Bochmann 1993:63). Igazi hatalmi pozícióban a **nyelvi tulajdon** hegemoniát teremt (Haugen 1987:626-637). Minden több- vagy soknyelvű rendszer nyelvi pluralizmust uraló politikája vagy a személyiség, vagy a területiség elvéhez igazítja nyelvpolitikáját, a személyiségi és a területi elvek kombinációja bizonyos helyzetekben elengedhetetlen (Ninyoles 1975:159). A nyelvpolitikai döntések és beavatkozások történelmi eseményekhez, pontosabban fordulatokhoz kapcsolódó láncszemek.

Nyelvi helyzet alatt az egymással kölcsönhatásban álló nyelvek és nyelvváltozatok éppen aktuális viszonyát értjük egy adott területen. Konfliktusnak a nyelvi helyzetet uraló folyamatok megtorpanását nevezzük, amely közösségi és/vagy egyéni nyelvi szinten lehet közvetlen, vagy burkoltan kifejezésre jutó, közvetett. A konfliktushelyzetekről hozott döntés a politikai hatalom szempontjából impliciten befolyásolhatja a nyelvi kérdések alakulását, annak egy bizonyos nyelvpolitikát képviselő ága explicit módon dönt a társadalmon belüli és egyéni nyelvhasználatot érintő kérdésekben. Például a nyelvtervezés során, a korpuszt szabályozva, rögzítésre kerülnek a kódot érintő belső változtatások és ezek következményei, vagy a nyelvi státusz meghatározásának kérdése mind társadalmi, mind egyéni szinten újabb konfliktusokat implikálhatnak. Ezeknek explicit és/vagy implicit módon következményei lesznek, ami(k) újabb egyéni problémákhoz, a beszélő közösségen belüli konfliktusokhoz vezethet(nek), amely(ek)ről újra döntéseket kell hozni, a folyamatokba be kell avatkozni, vagy azok további cselekvésre készítenek. Ezek a nyelvet érintő folyamatok – **egy a nyelvi**

helyzetet alakító nyelvpolitika folyamatai (Értekezés 1. ábra) – újragenerálódnak, de a helyzet alakulása, a fejlődés mindenképpen előremutató.

A **nyelvi helyzet alakulásának folyamata**, fejlődésének irányvonala a gazdasági változást ábrázoló konjunktúra-görbéhez hasonlítható. A nyelvek együttélésének alakulásában vannak negatív vagy pozitív változásokat generáló szakaszok. Minél tudatosabban irányított a nyelvi helyzet kérdése, minél több a beavatkozás, annál közelebbi a konfliktus megoldásának a lehetősége. Lényeges, hogy egy mélypont, egy konfliktus körülményei mindig összetettebbek és túlmutatnak az azt megelőző mélypont konfliktust jelentő nyelvi helyzeténél (Értekezés 2. ábra). Az egymással kapcsolatban álló nyelvek és nyelvváltozatok együttélésében elkerülhetetlen változatosság, változás és elterjedés nem bizonytalansági faktorok, hanem a nyelvi helyzet alakulását és a folyamatok újraindítását generáló erők (Labrie 1993:15). A **nyelvpolitika** egy beszélő közösségen belüli társadalmi és egyéni kommunikáció eszközére irányuló döntések és intézkedések összessége, amelyek mind az egyéni, mind a társadalmi nyelvhasználat fejlődését, a nyelvhasználati terek alakulását a személyiség és területi elviség mentén befolyásolják, és alakítják a nyelvi helyzetet.

Egy azonos nyelvet beszélő közösség határai nem mindig esnek egybe egy állam, egy nemzet határaival, egy nyelv több államban is lehet hivatalos nyelv, vagy azok egyike. Létrejöhethetnek a beszélő közösséget alkotó nemzetek közötti vagy azok feletti szerveződések is, amelyek az adott nyelv megtartását és a beszélő közösség összefogását tűzik ki célul (Szépe 2011:133). **Többközpontúnak** nevezik azokat a nyelveket, amelyeket több országban használnak széleskörűen, úgynevezett emelkedett funkciókban (Kloss 1976; Kordić 2009:211; Lanstyák 1996:26-27). A nyelvet érintő intézkedések értelmezéseinek és rendszerezéseinek tanulmányozása során megállapítható, hogy a portugál egy **szupranacionális**, több kontinensen használatban levő, kilenc országban hivatalos státuszú, többközpontú, pontosabban legalább két – egy portugáliai és egy brazíliai – normatív központtal rendelkező, széles körben, dinamikusan **diffuzionáló tetőnyelv**, amely a különböző területi sajátosságok eredményeképpen kialakult változati rétegződések miatt, pusztán diatópikus szemszögből nem rendelkezik egységes diarendszerrel (Crystal 2003:62; Endruschat-Schmidt-Radefeldt 2006: 230; Baxter 1992:11; Rosa 2007:139; Llari-Basso 2006:213; Hamel 2007:157).

A nyelvek dinamikáját mutatja be az eredetileg Abram de Swaan által 1993-ban felállított, majd a francia szociolingvista Louis-Jean Calvet, és később maga a holland politológus által

is tovább finomított **gravitációs modell**, amely szerint a világ nyelvei között alacsonyabb szinten lévő nyelvek egy magasabb szinten beszélt nyelvhez csapódnak, azok vonzáskörzetében folyamatos mozgásban vannak. Gravitációnak nevezi, amikor a kisebb számú beszélővel bíró nyelvek a nagyobb mozgástérrel bíró nyelv befolyásolási körzetében köröznek – mint egy galaxisban, így az egyes nyelvek és nyelvhasználati szintek között gyakran egy **rivalizációs viszony** alakul ki, a dominánsabb nyelvek más domináns, vagy a dominált nyelvvel rivalizálnak. A hipercentrális, nemzetközi kapcsolatokban használatos, szinte minden országban fontos szerepet játszó angol áll a legnagyobb, a legkülső és legexpandálóbb körön. A második körben a világ nyelveinek hierarchiájában a nemzetközi, diffuzionáló, egy nagy külső, expandáló körön mozgó **szupercentrális** nyelvek között definiálja a portugált, olyan nyelvek mellett, mint a francia, a spanyol, az orosz, a japán, a kínai vagy az olasz stb., amelyeket mind nemzetek felett, mind kontinensek között széles körben használnak, és egy vagy több fontos országban hivatalos státuszúak (Hamel 2007:157).

1.2. A nyelvpolitika portugál megközelítéséről

Második célkitűzésünk az volt, hogy megismerjük az európai normaközpontban, az alkalmazott nyelvészet tudományágban kutató portugál szakemberek nyelvpolitikával és annak gyakorlatban alkalmazott területeivel kapcsolatos nézeteit. Ebben a kutatási fázisban a következő tények kerültek megállapításra:

A górcső alá vett tanulmányok nagy része – pontokba szedve sorolja fel a teendőket, és rövid állásfoglalásokkal nyugtázza a tennivalókat – formailag is tükrözi azt a tényt, hogy „Portugáliában nincs és soha nem volt strukturált, stratégiaileg átgondolt és következetes nyelvpolitika (...) a jelenlegi helyzetben az egyetlen, amit tehetünk, hogy igyekszünk ezt a hiányosságot leplezni” (Reis 2011). Paulo Feytor Pinto hiánypótló – a nyelvpolitika tárgyát bemutató – művében taglalja a fogalmat és annak a portugáliai nyelvi viszonyokra történő értelmezési lehetőségeit. Hat területet emel ki, amelyeken átláthatóbban kellene rendszerezni a nyelvpolitikai intézkedések vagy azok hiányának kiindulópontjait és következményeit: a portugál mint nemzeti és hivatalos nyelv státuszának stabilizációja, a korábbi onomasztikai korlátozások, a kulturális sokféleség egyenlőtlen kezelése, az európai idegen nyelvek tanításában elért sikerek és sikertelenségek, a nyelvpolitikai intézkedések konfúz, instabil és töredékes szerkezete, az Európai Unió és a luzofón világból érkező külső hatások (Pinto 2010:79-92). A hiányosságokat hangsúlyozók két pólusra irányítják a figyelmet, a **nyelvi**

belpolitika (*nacional*) és a **nemzetek közötti/feletti nyelvpolitika** (*transnacional*) területeire (Vieira de Castro 2007:38). A nyelvpolitika nemzeteket átfogó koncepcióján értik azokat a területeket, ahol a portugál történelmi okok miatt hivatalos státuszban a társadalmi kommunikáció és az oktatás nyelve, illetve ide sorolják azokat a területeket, ahol a portugál, mint idegen nyelv van jelen. Feltételezik, hogy egy egységes nyelvpolitikai és tervezési struktúra felépítése és stratégiák kialakítása minden szóban forgó területen egyedülálló megközelítést igényel. Leszögeznek, hogy a nyelvpolitika tárgyát pszicho-szociális és kulturális okokból kell definiálni, figyelembe véve azt a nemzetközi összefüggésrendszert, amelyben a gazdasági érdekek ezt még erősebben az előtérbe helyezik (Mateus 2002:7). Az explicit beavatkozást és a nyelv terjesztését, exportját politikai köteleességvállalásként értelmezik (Revista 1995:7).

A **nyelvi export** (Bochmann 1999:66) során a gyarmatosítók által a gyarmatokra szállított nyelvi tőke mindenütt ugyanabban a formában jelent meg. A nyelv mint **szimbolikus tőke** az anyagi javak működési logikáját követi: rendelkezik a csere általános vonásaival, (be)szerezhető, felhalmozható, lecserélhető. A nyelv birtoklása hatalmat épít. A tényleges nyelvi konfliktusok konkrét viszonyok között zajlanak, s a nyelvek küzdelme a piaci folyamatokhoz hasonlítható (Bourdieu 2002). A nyelv szimbolikus vagyontárgy, amely különböző értékkel bírhat, attól a piactól függően, ahol áruba bocsátják. A **nyelvi piacot** vagy egységesítő törekvések összessége, vagy a szelektivitás jellemzi. A gyarmatosítók és gyarmatosítottak helyzete nemcsak politikai, hanem nyelvi szempontból is különbözik egymástól, mind hatalmi, piaci lehetőségeiket tekintve, mind az egyéni és állami érdekekre vonatkozóan. A nyelvi kapcsolatrendszer és annak változásai párhuzamba állíthatók a gazdasági folyamatok működési elveivel (Szabó 1998:77; Salomão 2007). A szimbolikus tőkét jelentő piaci exportcikk (Bourdieu 1978), a portugál nyelv a volt gyarmatokon importcikként jelent meg. A gyarmatosított országok nyelvi piacán hivatalos státuszt élvez, de az adott területen a helyi körülmények között igencsak különféle módon – Portugáliából kiinduló egységesítésre törekvő strukturált nyelvpolitikai beavatkozások nélkül – került és kerül felhasználásra és befektetésre.

1.3. A portugál nyelv történetének fejlődési korszakairól

A kutatás közben formálódott az értekezés harmadik célkitűzése: a portugál nyelv történetének áttekintése és fejlődési korszakainak rövid bemutatása – az összefüggések tágabb feltárásának érdekében.

A portugál nyelvet érintő nyelvpolitikai beavatkozások és/vagy be nem avatkozások sorozatának, azok hatásainak és következményeinek vizsgálatához vissza kell tekintenünk az adott terület illetve a beszélő közösség létrejöttére, átalakulási folyamataira, hogy fel tudjuk tární a beavatkozások implicit, azaz lazább, és explicit, vagyis szorosabb összefüggésekben történő megnyilvánulási formáit. A kutatás egyik fázisában sem tértünk ki a konkrét grammatikai, fonetikai, terminológiai, lexikológiai, stilisztikai változásokra, amelyek a nyelvet fejlődése során érték. Ebben a fejezetben áttekintettük a portugál nyelv fejlődésének mérföldköveit jelentő eseményeket. A **szubsztrátumok** (Vincent-Stradling 1997:25; Castro 1991:127; Cseresnyési 2004:199), a **romanizáció**, a **gót uralom** és az **arab hódítás** (Saraiva 2010) után a már hivatalosnak minősülő portugál nyelv négy részre szakadó korszakát is, amelynek negyedik szakasza a **modern terjeszkedés** (Teyssier 2001:40), a történelmi gyarmatosítás. A gyarmati korszak nyelvi exportja óta a portugál nyelv az ötödik – globalizációs folyamatokkal átszótt – nagy korszakát éli, amelyben változásaival és fejlődési ütemével a technológia által uralt időszak kihívásaihoz igazodik (Handbuch 2003:880). A kutatás eredményeként megállapítható, hogy a globalizált világ két pólusán két központtal rendelkező újlatin nyelv egységességét, központjaihoz kapcsolódó fenntarthatóságát támogató és/vagy veszélyeztető beavatkozások összességét átfogó rendszer kialakulása már egy új korszak kihívásait jelentik. Ezt nevezzük a portugál nyelv **hatodik korszakának**, amely kialakulásának jelenleg tanúi vagyunk.

1.4. A hivatalos portugál nyelvű országok nyelvi helyzetéről

Negyedik célunk a hivatalos portugál nyelvű országok nyelvi helyzetét formáló külső, belső nyelvpolitikák és ezeknek a nyelvoktatás és pedagógia területein kifejtett hatásainak vizsgálata volt, különös tekintettel arra, hogy ha van tudatosan szervezett tevékenység, akkor a három terület közül melyik kerül előtérbe a gyakorlat során, és lehetőség szerint megfogalmaztuk a helyi nyelveknek a portugál nyelvvel való együttélése során alakuló továbbfejlődési tendenciáinak a lehetőségeit.

A kutatás e fázisában a konkrét nyelvi helyzetek leírása előtt áttekintettük és értelmeztük egy rendelkezésre álló, a világ nyelveit messzemenő részletességgel rendszerező adatbázis kategóriáit, mert az elemezni kívánt országok nyelvi közösségeire vonatkozó információk tekintetében az itt elérhető adatokra támaszkodtunk. Az **Ethnologue: Languages of the World** az 1934-ben alapított **SIL International – Summer Institute of Linguistics** - publikációja, amely egy nonprofit szervezetként a kevésbé ismert nyelvek felkutatása, tanulmányozása, fejlődésének elősegítése, támogatása mellett nyelvészeti kutatások, fordítások, tréningek és anyagok fejlesztésével foglalkozik. A világ nyelveit bemutató adatbázist 1951-ben adta ki először Richard Saunders Pittman, aki 46 nyelvet és azok nyelvcsaládjait mutatta be. A katalógus 14. kiadása óta hozzáférhető az interneten és folyamatosan bővül. A 2009-ben kibocsájtott 16. kiadás már 7358 nyelv adatait tartalmazza: megadja a beszélők számát, földrajzi területét, dialektusait, a nyelvek neveit, továbbá egyéb részletes információkat közöl a nyelvekkel kapcsolatban. A szervezet szorosan együttműködik az Egyesült Nemzetek Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezetével (*United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization* - UNESCO) és az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsával (*United Nations Economic and Social Council* - ECOSOC). 2002-ben az *Ethnologue*-ot felkérték, hogy a nemzetközi standardok kialakítására létrehozott szervezettel (*International Organization for Standardization* - ISO) együtt hozzanak létre egy egységes kódrendszert. Az *Ethnologue* jelenleg ezt a kódrendszert, az ISO 639-3-at használja.

A kutatás során nem találtunk magyar terminológiát az *Ethnologue* kategóriáinak leírására, az értekezés e részében magyarázzuk a nyelvi státuszt bemutató grafikákat, a kódrendszer ismertetése során kísérletet tettünk magyar terminológia megalkotására. Minden bemutatott országnál szerepel egy tájékoztató jellegű grafikon, amelynek vízszintes tengelyén jelölik a nyelv fejlettségi (*development*) vagy veszélyeztetettségi (*endangerment*) fokát „**A generációk közti nyelvtadást érintő zavaró tényezők bővített fokozatú skálájának**” (*Expanded Graded Intergenerational Disruption Scale – EGIDS*) megfelelően (Értekezés 2.,3.,4. táblázat). A grafikon függőleges tengelye az adott fejlettségi szinten álló nyelvek számát jelöli, amelyeket szöveges leírásban be is mutatnak. A nyelvek státuszait bemutató grafikont és az adatbázisban az adott országban használt nyelvek kategóriákhoz rendelt neveit, beszélőinek számát és a teljes lakossághoz viszonyítható arányait illusztráló statisztikai adatok táblázatban összesítve a dolgozat mellékletében szerepelnek (Értekezés 11.1.1.-11.1.8 melléklet). Nem vállalkoztunk az összes helyi nyelv részletes bemutatására. A vizsgálat

szempontjából ez annyiban érdekes, hogy a portugál az adott területen mennyi és milyen nyelvvel kerül kölcsönhatásba. Az adatbázisban szereplő térképek szolgálnak az adott országot bemutató alfejezetekben a régió nyelvi helyzetének illusztrációjaként (Értekezés 4.2.1-4.2.7.).

Az országok nyelvi helyzetének bemutatása során a világ nyelveit összefoglalóan bemutató adatbázison kívül az alaptörvényekben foglaltakra, a helyi kormányok által közreadott statisztikai adatokra, a témát tárgyaló és összefogó tudományos és közéleti nyilatkozatokra támaszkodtunk. A téziszfüzet nem tartalmazza az adatbázisból és a nemzeti statisztikai hivataloktól, kormányoktól származó, az adott országok beszélő közösségeire vonatkozó statisztikai adatokat. Az értekezésben csak a Portugál Nyelvű Országok Közösségének (Comunidade dos Países de Língua Portuguesa – CPLP) tagországainak nyelvi helyzetét vizsgáltuk.

Portugália területén a hivatalos portugál nyelv mellett, az ország észak-keleti részén, Miranda de Douro tartományban és a szomszédos tartományok egyes településein beszélt mirandai nyelvet 1999. január 29-én – a 7/99. számú törvény életbe lépésével – ismerték el hivatalos regionális nyelvként. Az Oktatási és Tudományügyi Minisztérium (*Ministério da Educação e Ciência*) rendelete szabályozza a portugál, mint anyanyelv oktatásának rendszerét az alapfokú oktatásban. A minisztérium külön rendelkezik a portugál, mint nem anyanyelv (*Português Língua Não Materna – PLNM*) oktatásáról. Az idegen nyelvek tanulásának terén az állam a Közös Európai Referenciakeret (*Quadro Europeu Comum de Referência para as Línguas: Aprendizagem, ensino, avaliação – QECR*) ajánlásait, továbbá a Nemzeti Alapfokú Tanterv (*Currículo Nacional do Ensino Básico – CNEB*) általános idegen nyelvi készségekre vonatkozó részeit tartja mérvadónak. Az országnak a gyakorlatban megvalósuló nyelvi belpolitikája igazodik az európai integrációs törekvések nyelvi összefogásához, az idegen nyelvek tanulása terén is az európai és a nemzetközi tendenciákat követi. A gyarmatosítás egészen széles körű és sajátos külpolitikai kapcsolatrendszer hozott az ország számára. Röviden tárgyaltuk a **Portugál Külügyminisztérium** (*Ministério dos Negócios Estrangeiros*) égisze alatt működő **Camões Intézet**, a Nyelvi Együttműködés Intézetének (*Camões - Instituto da Cooperação e da Língua, I. P.*) tevékenységét: Portugália igyekszik a luzofón országokra koncentrálni, ahova a gyarmatosítás korában exportálta e nyelvi tőkét. Az ország a portugál nyelv terjesztésére, fenntarthatóságának megőrzésére törekedve kultúráját közvetít

párhuzamosan az adott régió illetve ország nyelvpolitikája és kialakulóban levő nyelvi helyzetében történő változások egyre erősödő tendenciái mellett.

Az *Ethnologue* adatai alapján a többi hivatalos portugál nyelvű, a Portugál Nyelvű Országok Közösségéhez tartozó országban a fejlődő és aktív nyelvek beszélőinek száma mindenütt meghaladja a hivatalos – portugál – nyelv beszélőinek számát. A feltárt nyelvi helyzetekről egységesen állítható, hogy a portugál nem jelentős arányban a lakosság anyanyelve és nem elégíti ki teljes körűen a helyi lakosság minden kommunikációs szükségletét.

Az értekezésben a Közösség – a gyarmatosítás kezdetének dátuma szerint felsorolt – országaira vonatkozó leírást minden esetben egy rövid történelmi áttekintés vezet be. A tézisfűzetben erre nem térünk ki. A nyelvi helyzetek bemutatása után az egyes alfejezetek záró részében a külső, belső nyelvpolitikák és ezeknek a nyelvoktatás és pedagógia területein kifejtett hatásainak vizsgálata történt. Az alábbiakban minden ország esetében kiemelünk egy-egy olyan jellemzőt, amely jól érzékelteti az értekezésben leírt következtetéseinket a portugál nyelv jövőjére vonatkozóan az adott területen.

A **Zöld-foki szigeteki Köztársaságban** az írástudatlanság leküzdésével párhuzamosan a két- és többnyelvűség jellemző (Gomes 2001:36; Vilela 2005; Castello Branco 2003). A köztársaság területén leggyakrabban használt nyelvet, a zöld-foki szigeteki nyelvet diglosszia jellemzi, amelynek földrajzi megoszlás szerint két teljesen elkülönült dialektusa ismert. A szélen túli, vagy másképp szél felőli (*Caboverdiano-Barlavento*) és a szélen inneni, vagy szélcsendes (*Caboverdiano-Sotavento*) szigetek népcsoportjai más-más nyelvváltozatot használnak. A zöld-foki szigeteki nyelv szinte a teljes népesség anyanyelve, a portugál nyelvet hivatalosan irodalmi kiadványokban, a közéletben, az oktatásban, a közügyek intézése során, a politikai és társadalmi kommunikáció színterein és az ország nemzetközi kapcsolataiban használják. A sajtó, a rádió, a televízió is portugál nyelvű, az állami rádió naponta egy hírműsort sugároz kreol nyelven (Enquadramento 2010:19). A zöld-foki szigeteki nyelv a portugál nyelven alapul, de a két nyelv közötti transzferenciák és interferenciák miatt egészen más jellegében, ezekre a különbségekre ebben a dolgozatban nem térünk ki. A lakosság anyanyelve tehát nem az ország hivatalos nyelve.

Angola, tevékenységéért többszörösen kitüntetett, fő kormányzója adta ki 1921. december 9-én azt a 77. számú dekrétumot, amely szerint a portugál nemzeti egység érdekében a

misszionáriusok kötelesek voltak portugál nyelven oktatni; megtiltotta az oktatást minden más európai, valamint afrikai nyelven, továbbá azt is, hogy bármilyen más nyelv az oktatás tárgya legyen, mert szerinte „...az őshonos nyelvekből és olyan transzcendens dolgokból származó elnevezések miatt, amelyek soha nem léteztek a feketék elméjében a bennszülött lakosság gondolataiban csak állandó káosz keletkezik. (...) A legjobb, ha a dolgokat a portugál nevükön nevezzük. Egyébként pedig nem hiszek abban, hogy az afrikai őslakosságot akár nagyobb akár kisebb mértékben meg lehetne változtatni, nevelni vagy oktatni. (...) Afrika földjét egy módon tudjuk megtisztítani: ha lemoszuk róla a korábbi bűnök foltjait.” (Matos 2004:283) Az ország jelenleg a Nemzeti Nyelvek Intézetének (*Instituto de Línguas Nacionais – ILN*) vezetésével az Angola Nemzeti Nyelveinek Helyesírási Harmonizációja (*Harmonização Ortográfica das Línguas Nacionais de Angola*) projekt keretében a portugál mellett használt nemzeti nyelvek egységes írásbeliségének megteremtésére törekszik (Lopes 2013; AngolaPress 2013).

São Tomé és Príncipe alkotmányában nem szerepel a hivatalos nyelvre történő utalás. A szigetországban korábban sokkal nagyobb volt a portugál nyelv presztízse a helyi nyelvekkel szemben. A portugált mindig a „jó” nyelvként definiálták, amelyet a tanult emberek beszéltek. A kreol nyelvek használóit analfabétának tartották, alacsony műveltségi szinttel (Universo). Az országban használt nemzeti nyelvek standardizálásának szükségessége nyomán, megfogalmazásra kerültek az egységes helyesírás létrejöttének indokai (Araujo-Agostinho 2012:49-81). A kormány törvénybe foglalta a helyi nyelvek egységes íráskészletét (*Alfabeto Unificado para a escrita das Línguas Nativas de S. Tomé e Príncipe – ALUSTP*), amely három kreol nyelv: a santomé, a principense és az angolár közös egységes alfabetizációját jelenti. A szigeteken a kreol nyelveket egységesítő intézkedések mellett, egy negyedik, a kreol ibér alapú papiamento nyelv térhódítása tapasztalható (Araujo-Agostinho 2012:49).

Mozambikban a hivatalos portugál nyelvet a társadalmi kirekesztés nyelveként tartják számon (Ganhão 1979:6; Leiria 2007:3; Joana 2009). A Mozambiki Népköztársaság első elnökének szavai szerint „a portugál a nemzeti egység nyelve, és mindenféle gátlás nélkül állíthatjuk (...), hogy gazdagítjuk a portugál nyelvet, nem csak beszéljük, hanem gazdagítjuk azt. ... Többet azt fogják állítani, hogy az írástudatlanság elleni küzdelem a portugál nyelv értékének növeléséhez vezet. De melyik nyelven szeretnék, hogy elindítsuk a kampányt? Macua, amconde, nyanja, changane, rongá, ndau vagy chuabo nyelven?” Ennek a

megkérdőjelezhetetlen lépésnek – a portugál nyelv egyedüli hivatalos státuszának – következményeként vezették be Mozambikban a nemzeti nyelv státuszt. Ebből a sötétnek tűnő alagútból történő kitörés elősegítésére rajzolódott ki a 2003-ban nyilvánosságra hozott, és a megvalósulás folyamatában levő Nemzeti Program 2025 (*Agenda Nacional 2025*), amelynek alapvető célkitűzése a kétnyelvű oktatás bevezetése volt. Az első tapasztalatok alapján azonban a kétnyelvű oktatás bevezetése vidéki környezetben gyakorlatilag csökkentette az alapfokú oktatásban részt vevők számát.

Bissau-Guinea alkotmányában nem szerepel a nyelvre történő hivatkozás. A kormány hivatalos(nak tűnő) oldalán olvasható, hogy a portugál az ország hivatalos nyelve és felsorolnak még hét másik nyelvet, mint nemzeti nyelveket, a felsorolás végén a három pontos központosítás is arra utal, hogy a nyelvek számával kapcsolatban bizonytalanság uralkodik. A CPLP 2012. évben közzétett statisztikái alapján Bissau-Guineában 2010-ben a lakosság 45,8 százaléka nem tudott sem írni, sem olvasni. Egy száműzetésben élő, bissau-guineai újságíró, António Aly Silva, nemzetközi szervezetek segítségét kérte 2014. év februárjában a hazájába való visszatéréséhez. 2013 augusztusában egy portugál közéleti lap a szigetek életéről riportokat közlő hasábjain megjelent soraiban arról ír, hogy „Bissau-Guineát sajnos analfabéták irányítják, mi másról lenne szó, ha miniszterek aláírás helyett pecsétet használnak; és olyanok irányítanak bennünket, akik meg sem közelítették az iskolapadot... Egy ilyen helyzetben már nem lehet demokráciáról beszélni. Bissau-Guineának, mint egy intenzív osztályon fekvő betegnek, valamiféle sokszerű beavatkozásra van szüksége, hogy kitörjön ebből a vegetatív létből, (...)”. (Silva 2013) Az ország területén az emberi jogok megalapozásával, a belpolitikai stabilitás biztosításával párhuzamosan nemzetközi összefogás igyekszik az oktatásban való részvételre ösztönözni a lakosságot (Relatório 2012; UNESCO 2012; CPLP 2014; Európai Bizottság 2014).

Kelet-Timor függetlenségét formálisan 2002. május 20-án kiáltották ki, majd szeptember 27-én felvették az ENSZ-be. 2000-ben a Kelet-Timori Nemzeti Tanács (*Conselho Nacional de Timor Leste – CNRT*) 1. kongresszusán egyöntetű döntés született arról, hogy a tétum mellett a portugál nyelv hivatalos státuszt kapjon és az oktatás is portugál nyelven történjen. A portugál nem első nyelve a timoriak nagy részének (Thomaz 2012). Egy az iskolázottságra vonatkozó – a népszámlálás 9. fejezetéről szóló összefoglaló monográfia adatai szerint az 5 évesnél idősebb társadalom 84,9 százaléka beszél tétum, 44,2 százaléka indonéz, 30 százaléka portugál és 15 százaléka angol nyelven. Logikátlan, értelmetlen döntésnek nevezik a portugál

nyelv hivatalos státusza mellett hozott döntést, úgy tartják, hogy Kelet-Timor „(...) egy luzofón fikció, amelyben a portugál nyelv egy kulturálisan Indonéziába integrált generációval szemben hajózik (...)”. A portugál nyelv melletti döntést portugál kulturális újragyarmatosításnak nevezik, ami a politikai hatalom monopóliumának megnyilvánulása. Az új generáció nem beszél és nem is ért portugálul, ami egy idegen nyelv az ország területén, és nem tükrözi a kelet-timori kultúrát. A CPLP tagországai messze fekszenek Kelet-Timortól és nem jelentenek semmiféle gazdasági támaszt sem (Araújo 2009).

A történelmi áttekintések és a fentiekben röviden vázolt, az értekezésben részletesebben kifejtett elemzések alapján megállapítható, hogy a portugál nyelvvel kapcsolatos nyelvpolitikai döntések a gyarmatbirodalom kiépüléséig asszimilációs politikai törekvések hátterében születtek, de a gyarmatbirodalom felbomlása óta megfigyelhető, hogy a hivatalos portugál nyelvű területeken a pluralista politika és a **vernakularizáció** ideológiája kerültek előtérbe (Sándor 2003). A nyelvi helyzetek bemutatása után az egyes alfejezeteket záró részében a külső, belső nyelvpolitikák és ezeknek a nyelvoktatás és pedagógia területein kifejtett hatásainak vizsgálata minden országban az adott körülményekhez igazodó, eltérő gyakorlatot mutatott. A gyarmatokon örökölt helyzetet, **a portugál nyelvi export** jellegét jól példázza az angolai Benguelai Egyetem diákjai által végzett, a gyarmati időszak oktatási és nevelési kérdéseiről szóló kutatómunka, amelynek összefoglalójában rövid pontokba szedték a gyarmati korból örökölt, az ország kultúráját a mai napig meghatározó tényezőket. Az alábbi öt dolgot nevezték meg: a portugál nyelvet; egy olyan oktatási rendszert, amely teljesen szétzilálta a gyarmaton élők személyiségét, hagyományait, kultúráját és identitását; a portugál valóságról történő oktatást; a fiatalok körében a 10%-os iskolázottságot; és a még magasabb írástudatlansági rátát (Trabalho 2010). A fentiek az egyik meghatározó körülményét jelenthetik annak, hogy a Közösség minden országában, **többszervezési** környezetben a hivatalos nyelv **látszatomonanciája** jellemző. A kulturális identitás keresése, megfogalmazódása, az önállóságra való törekvés abba az irányba mutat, hogy a helyi nyelvek fejlődését, erősödését támogatva mindenütt egyre nagyobb mértékben a portugáltól függetlenebbül képzelik el a jövőt.

1.5. A hivatalos portugál nyelvű szervezetekről

Indokoltnak tűnt annak a ténynek a vizsgálata, hogy nemzetközi szervezetek, összefogások kommunikációjában kiemelt nyelvek is hivatalos státuszban vannak. Megvizsgáltuk, hogy ez a

tény befolyásolja-e esetünkben a portugál nyelv fejlődését vagy annak különböző státuszhelyzeteiben történő erősödéséhez vagy gyengüléséhez vezet-e.

A nemzetközi kommunikáció színterein is többnyelvűség uralkodik. A **Bhagwati spagetti-tál** (*the spaghetti bowl* az angol, *Spaghetti-Schüssel* a német nyelvben) effektusával jellemeztük azt a jelenséget, amely az integráció és összefogás helyett az elaprózódáshoz és az államok szerteágazó érdekmegoszlásához vezet. A fogalmat Jagdish Bhagwati, nemzetközi kereskedelmi szakértő 1995-ben használta először, s azóta általában az afrikai vagy a dél-amerikai kontinens kereskedelmi kapcsolatait jellemzik vele. Lényege, hogy a preferenciális kereskedelmi megállapodások értelmében a kereskedelmi partnerek kölcsönösen vagy kölcsönösség nélkül előnyben részesített hozzáférést biztosítanak termékeikhez és szolgáltatásaikhoz, hogy megkönnyítsék az egymással való kereskedelmet, és ezzel hozzájáruljanak a szegénység felszámolásához és a fenntartható fejlődés előmozdításához (Fergin 2011; Punyakumpol 2011). Az afrikai regionális szervezetek esetében a spagetti-tálban többszörösen kanyargó tézisa nemcsak gazdasági, hanem politikai érdekstratégiák mentén mozog, kisebb-nagyobb felülettel mindig más-más szállal érintkezik. Az országok közötti többféle szervezeti együttműködés minimális, de pozitív hozama abban látható, hogy minden ország minden szervezetben tud előnyökre szert tenni, más szempontok alapján jut kedvezményekhez az adott szervezet működési elvei alapján. A leginkább negatív következménye ennek viszont az, hogy a szerteágazó követelményrendszer miatt egy adott szervezetben a kitűzött integrációs célokhoz a tagországok csak kis mértékben tudnak hozzájárulni, és így ellentmondásos helyzetek jönnek létre az aktuális programoknak a régiók országaiban történő implementálásakor (Soest 2008). A portugál nyelv tíz – világszinten működő, elsősorban gazdasági, másodsorban politikai összefogásokat kezdeményező és támogató – szervezet hivatalos és/vagy munkanyelve. Ez a nemzetközi kommunikációs színtéren szerteágazó, hivatalos jelenlét könnyíti a kapcsolattartást és a párbeszédet, viszont sem gazdasági, sem nyelvi szempontból nem járul hozzá a nyelv fejlődéséhez: ezeknek a szervezeteknek nem célkitűzése a kulturális, nyelvi örökség fenntarthatóságának a biztosítása. A gazdasági érdekeket szolgáló együttműködések egyik eszköze a nyelv. A bemutatott összefogások működési elvei arra is felhívják figyelmünket, hogy a gazdasági fejlődéstörekvések a fejletlenebb régiókban alapfeltételként, a kollektív törekvéstudat részeként értelmezik a közös nyelvhasználatot, amellyel explicit módon megteremtik a nyelvi egyenlőség helyzetét: hivatalossá teszik a nyelv használatát, de semmilyen eszközzel nem támogatják annak fejlődését, az érintett régiókban történő terjesztését és fennmaradását.

1.6. A portugál nyelvet összefogó kezdeményezésekről

Célkitűzéseink hatodik elemeként elengedhetetlennek tartottunk bemutatni olyan nemzetközi összefogásokat, amelyek a luzofón országok közösségi ügyei mellett párhuzamosan a közös nyelv fenntartására és fejlesztésére irányuló törekvések mentén születtek.

A többnyire a Portugál Nyelvű Országok Közösségének tagországainak együttműködési keretei között létrejött, a portugál nyelvre irányuló összefogások és kezdeményezések a közösség nézeteihez igazodva, a tagországok egyedi nyelvi helyzetét figyelembe véve igyekeznek összefogni, ápolni és a nagyközönség számára is elérhetően értelmezhetővé tenni a közös múlt gyökerein alapuló nyelvi, kulturális örökséget, az általában több, különféle változatban használt vagy éppen nem minden régióban beszélt hivatalos nyelvet. A **Portugál Nyelvű Országok Közössége** (*Comunidade dos Países de Língua Portuguesa – CPLP*), a 240 milliós portugál nyelvet beszélő népességet fogja össze, amelynek tagjai a világ 10.742.000 km² területén, egymástól kisebb-nagyobb távolságokra, vagy akár különböző kontinenseken elhelyezkedő, hivatalos portugál nyelvű országokban élnek. A nemzetközi szervezetet 1996-ban hét ország: Portugália, Brazília, Angola, Zöld-foki szigetek, Köztársaság, Bissau-Guinea, Mozambik és São Tomé és Príncipe hozták létre. Kelet-Timor 2002-ben, függetlensége elnyerése után lett tagja a folyamatosan fejlődő, új kihívásokkal szembenéző közösségnek. A CPLP alap gondolata az volt, hogy tagországait közelebb hozza egymáshoz, megteremtse a feltételeket a hátrányosabb helyzetben lévő tagországok állampolgárainak a felzárkózáshoz. A nyolc ország kulturális miniszterei 2005-ben, Angola fővárosában, Luandában, május 5-ét a Luzofón Kultúra Napjává (*Dia da Cultura Lusófona*) nyilvánították.

A brazíliai São Luís de Maranhão-ban született megegyezés a **Portugál Nyelv Nemzetközi Intézetének** (*Instituto Internacional da Língua Portuguesa – IILP*) létrehozásáról, a terv azonban csak tíz évvel később vált valóra. A CPLP IX., São-Tomé-i csúcsértekezletén hoztak határozatot arról, hogy az éves költségvetésből elkülönítenek egy összeget, amelyből a portugál nyelv terjesztéséért felelős intézményt alapítanak. Az IILP alapvető célja a nyelv promóciója, terjesztése, védelme és gazdagítása.

A lisszaboni székhelyű **A Portugál Nyelv Obszervatóriuma** (*Observatório da Língua Portuguesa*) non-profit összefogás, amely a nyelvvel kapcsolatosan születő közös, vagy a

tagországok hatáskörében felmerülő kezdeményezéseket támogatja. A különböző földrajzi régiókban használt portugál nyelv kulturális, gazdasági és politikai keretek mentén történő összefogása mellett felügyelni kívánja a portugál nyelvnek a világban való terjedésének minden mozzanatát. Az Observatórium alaptörvényének második cikkelyében leszögezi, hogy vizsgálódásának tárgya a portugál nyelv, mint *lingua franca*, az oktatás és nyelvtanulás közvetítő nyelve, a tudomány, a technika, a gazdaság, a sport, a kulturális alkotás, az irodalom, és a nemzetközi szervezetek hivatalos nyelve. Kifejtett céljai és feladatai mellett a portugál nyelv védelmében együttműködést kíván fenntartani a tagországait érintő minden nemzeti és nemzetközi intézménnyel, intézményrendszerrel, egyetemmel, tudományos és kulturális szervezettel.

A világ nyelveit tekintve példa nélküli az a tény, hogy a portugál nyelvre a jelenleg érvényesnek nyilvánított, még nem mindenütt teljes körűen alkalmazott új közös **Helyesírási Egyezmény** (*Acordo Ortográfico*) létrejöttéig kétféle helyesírási szabályzat vonatkozott. A kétféle ortográfia létrejötte még a Portugál Köztársaság kikiáltásához köthető: 1911-ben Portugáliában létrehoztak egy egyszerűsített helyesírási szabályzatot, amit Brazíliában nem vettek át, ettől az időponttól kezdve létezett a kétféle helyesírási mód. Az ezt követő években, évtizedekben a Lisszaboni Tudományos Akadémia (*Academia das Ciências de Lisboa*) és a Brazil Bölcsészettudományi Akadémia (*Academia Brasileira de Letras*) több kísérletet tett az ortográfia szabályrendszerének egységesítésére. (1931, 1940, 1945, 1967, 1971, 1973, 1986) 1988-ban egy előtervezet „A Portugál Nyelv Egységes Helyesírási Alapjainak Előtervezete” (*Anteprojecto de Bases da Ortografia Unificada da Língua Portuguesa*) jött létre, egy mintegy 26 oldalas dokumentumban állítva kritikát az 1986-ban született döntésekkel kapcsolatban, amelyek gyakorlatilag már a jelenlegi helyesírás kialakulásához vezettek. 1990. december 16-án született meg a nyelvi együttműködés legfőbb eredménye, a négy részből álló Helyesírási Egyezmény, amit a CPLP hét alapító tagállama és a megfigyelő státuszban levő Galícia írt alá.

A 2010. márciusában, a CPLP által „I. Nemzetközi Konferencia a Portugál Nyelv Jövőjéről a világ rendszerében” címmel rendezett konferencián merült fel **A Portugál Nyelv Közös Ortográfiai Szókészletének** (*Vocabulário Ortográfico Comum da Língua Portuguesa – VOC*) ötlete, amely az új helyesírás szókészletét tartaná nyilván elektronikus formában. A VOC 2014 júniusában megközelítőleg 300 000 szót tartalmazott, és a CPLP kormányfőinek 2014. júliusi találkozásán tették nyilvánossá.

2006. március 20-án nyitotta meg kapuit São Pauló-ban **A Portugál Nyelv Múzeuma** (*Museu da Língua Portuguesa*). Az ötlet eredetiségét támasztja alá, hogy a világon hasonló, egy bizonyos nyelvről, illetve nyelvekről szóló, összegyűjtött anyag ezen kívül egyetlen helyen létezik: Dél-Afrikában 1975-ben avatták fel az Afrikai Nyelvek Múzeumát (*Afrikaanse Taal Museum*). A múzeum megnyitásának évében, 2006. június 12-én megszületett a 11.310 számú törvény, amely az adott naptól előírja, hogy minden év november 5-én Braziliában megünnepeljék a portugál nyelvet. Braziliában a hatalmas terület, a gazdasági fejlődés, a politikai irányítás, a szociolingvisztikai tényezők erőteljesen befolyásolják és alakítják a nyelvi kérdés összetettségét. Az akkori elnök Luís Inácio Lula da Silva a nemzeti egység stabilizációjának egyik fontos mérföldköveként értékelte ezt a lépést, amelyet a kezdeményezők az angol nyelv egyre szélesebb körben való terjedése elleni fellépésként magyaráznak. A portugál nyelv nemzeti napját kihirdető szenátor nyilatkozatában kitért arra, hogy a portugál nyelv a brazil kulturális örökség központi eleme.

Következő fejezetünkben rávilágítottunk arra, hogy a Braziliában a portugál nyelvet ilyen módon ápoló történelmi jelentőségű intézkedések és az ország területén alkalmazott nyelvpolitikai gyakorlat milyen viszonyban állnak annak elméleti megfogalmazásával. A nagy visszhangot kiváltó – a brazil nyelvváltozat jellegzetességeivel kiegészült, és a hivatalos portugál nyelvű országokban törvénybe iktatott ortográfia – a Helyesírási Egyezmény – bevezetése történelmi tény a portugál nyelvpolitikai kérdések jövőbeni alakulásában. Tanúi vagyunk annak a folyamatnak, amelyben a portugál nyelv normaközpontja áthelyeződik az egykori gyarmatra, Brazíliára.

1.7. A nyelvpolitika brazil megközelítéséről

Hetedik célkitűzésünk a brazil nyelvpolitikai gyakorlatok és elméletek mélyrehatóbb vizsgálata volt. A portugál nyelv többközpontúságának megállapításakor igazolva láttuk azt a tényt, hogy az európai nyelvváltozat mellett a dél-amerikai kontinensen használt norma központja a többnyelvű Brazília.

A Brazil Földrajzi és Statisztikai Hivatal (*Instituto Brasileiro de Geografia e Estatística - IBGE*) adatai szerint több hullámban elsősorban japán, német, olasz, portugál, spanyol, szír és török **bevándorlók** érkeztek az országba. A 2010. évi népszámlálás egyik fő törekvése volt az **őshonos lakosság** etnikai hovatartozásának, nyelvhasználatának és földrajzi eloszlásának felmérése. Az összesen 896.900 őslakos 305 különböző etnikumhoz tartozik, melyek között a

legnépesebb a 6,8 százalékkal bíró tikúna. A népszámlálás során, az ország területén **274 nyelvet** regisztráltak, az 5 évnél idősebb bennszülött lakosság körében 37,4 százalék beszél egy őshonos nyelvet és 76,9 százalékuk beszél portugálul.

Brazíliában 1999 óta működik a nonprofit, kulturális és oktatási jellegű intézmény: a **Nyelvpolitikai Kutató- és Fejlesztő Intézet** (*Instituto de Investigação e Desenvolvimento em Política Linguística – IPOL*). Az elmúlt években tevékenységének hangsúlya a kétnyelvű és interkulturális nevelésre helyeződött, nyelvi népszámlálásokat és leltárokat, szociolingvisztikai megfigyeléseket végeznek. Az intézet tevékenysége arra az elképzelésre irányítja a figyelmet, hogy a többnyelvű Brazíliának, továbbra is a többnyelvűség útján kell haladnia, és hogy a brazil társadalomban szervesen integrálódott különféle nyelvi közösségeknek joguk van megőrizni nyelveiket, kultúrájukat és nemzeti jellegzetességeiket, a nyelvi jogok egyetemes nyilatkozatában foglaltakkal egyetértésben. Az IPOL tehát ennek jegyében igyekszik a Brazíliát formáló nyelvi közösségeket szolgálni és minden nyelvpolitikai téren felmerülő kérdést megválaszolni. Az Intézet munkatársai az **őshonos nyelvekkel** (*Línguas Indígenas*), a **bevándorlók nyelveivel** (*Línguas de imigração*), az **afrikai és afro-brazil nyelvekkel** (*Línguas africanas e afro-brasileiras*) és a **jelnyelvekkel** (*Línguas de sinais*) kapcsolatban folytatnak kutatásokat. Az intézet tevékenységei kiterjednek az ország területén jelenlévő főniákra (*Fonias*) – az anglofón, frankofón, hispanofón, luzofón összefogások kezdeményezéseire, az ismeretterjesztés csatornáira (*Gestão do Conhecimento*), a Mercosul nyelvi és kulturális aspektusaira (*Mercosul linguístico e cultural*), valamint a **nyelvek és technológiák** (*Tecnologias e Línguas*) egyre erősebb összefonódásából adódó technikai kihívásokra. A **nyelvi neveléssel** (*Educação Linguística*), a **nyelvi sokféleséggel** (*Diversidade linguística*) és a **kétnyelvűséggel** (*Bilinguismo*) kapcsolatos témájú cikkek, megnyilatkozások, programismertető, kitekintő összefoglalók, tudományos kutatásokról szóló beszámolók folyamatosan jelen vannak és frissülnek az intézet honlapján.

Az értekezésben egyensúlyra törekedve – néhány területről kiemelve, de nem teljes körűen – ismertetünk néhány markáns, nyelvpolitikai szempontból fontos projektet vagy rendeletet, amelyek a brazil nyelvi helyzetről történő vizsgálódás szempontjából mindenképpen említést érdemelnek.

Az oktatási rendszer kiépítésében komoly kihívást jelentett az őshonos lakosságból származó oktatók, tanárok képzése. Az őshonos lakosság nemzeti alapítványának (*Fundação Nacional*

do Índio – FUNAI) a létrehozása jelentette az indigén politika, az indigén oktatás megújulását. 1973-ban 6001/73. számon törvénybe iktatták az őslakosok alapszabályzatát (*Estatuto do Índio*), amely hivatalosan megalapozta az őslakosok anyanyelvükön történő oktatását az iskolákban. (Venere 2011:55) Az 1996. évi Direktívák és Alapszabályok a nemzeti oktatásban (*Lei de Diretrizes e Bases da Educação Nacional – LDBEN*) és az 1988. évi Brazil Alkotmány (*Constituição da República Federativa do Brasil*) megjelenését tekintjük a ciklus intézményes előkészítésének, amelyben már dokumentumok biztosítják az őslakosok számára a társadalmi szerveződést, hagyományaik tiszteletét, nyelveik, hitük és szokásaik gyakorlásának és megtartásának jogát. Az **őslakos tanárok képzését** (*Formação de Professores Indígenas*) az Açai Projekt (*Projeto Açai*) támogatja.

Braziliában különleges figyelmet szentelnek a **hunsrükisch** vagy Hunsrücker Platt (*hunsriqueano riograndense*) német nyelvváltozatnak, amelyet 1824 óta használnak Brazília területén. Az erre vonatkozó törvény szövegének 1. és 2. cikkelye alapján a portugál nyelv mellett társ-hivatalos státuszt kapott és a tanterv része lett az alapfokú közoktatásban. Hasonlóan lakossági kezdeményezésre reagált a törvényhozás Espírito Santo államban: 2009. június 26-án kapott hivatalos társnyelvi státuszt Santa Maria de Jetibá városban a német nyelv egy másik Braziliában (is) használt dialektusa, a **pomeráni**. A brazíliai olasz bevándorlók különböző dialektusaiból kialakult **talian** nyelvet az ország területén 28 millióan értik és beszélik. A Braziliában beszélt nyelvek rangsorában a 2. helyen áll, sokaknak ez az első nyelvük. 2010-ben tették közzé a talian nyelv hivatalos nyilvántartásának tényét Braziliában.

A **digitális korban** másképp élnek a nyelvek és másképp is halnak ki: ami egyszer kikerült a webre, az többé nem vész el. Egy magyar kutató, Kornai András először a nyelvek életképességének hagyományos kritériumait gondolja újra a digitális térben: a nyelvet beszélők száma helyett a nyelvet a hálózaton használók számára figyel. Minden nyelvet több mint harminc dimenzió mentén vizsgált meg. A nyelveket négy csoportba sorolta: digitálisan *mozdulatlan*, *örökségi*, *élő*, és *viruló* nyelveket különböztetett meg – aszerint, hogy mennyi digitális kommunikáció zajlik azon a nyelven. Amikor egy-egy nyelvet megmentenek a digitális nyelvhaláltól, akkor nem digitálisan élő, hanem úgynevezett **örökségi nyelvek** jönnek létre. A kutatócsoport által használt módszer lényege az volt, hogy nagyon világos és egyértelmű példákat választott az egyes csoportokból, majd olyan matematikai modelleket állított fel, amelyek megtanulják, melyik nyelv melyik osztályba esik. A különböző példákon és különböző paraméterhalmazokkal tanított modellek lényegében mind egyetértettek

egymással, amikor az eredeti példáktól eltérő nyelvekre alkalmazták őket: a ma ismert nyelvek és nyelvjárások több mint 95 százaléka digitálisan halott (Kornai 2013). A nyelvek örökségi nyelvvé tehetők, sokan dolgoznak ezen, például Braziliában is.

A nyelvekkel kapcsolatos jogok, az ország területén együtt élő nyelveket érintő szabályozások nyilvántartása iránt felmerülő igény kapcsán a Képviselői Kamara Oktatási és Kulturális Bizottságának kezdeményezésére Brazília városban egy, az ország nyelvi sokféleségről szóló szemináriumot (*Seminário sobre a Diversidade Linguística Nacional*) szerveztek, azzal a célkitűzéssel, hogy megalkossák a **nyelvek regiszterének** könyvét. Ennek a munkának a koordinációjára létrehoztak egy, az ország nyelvi sokféleségét kutató, különböző közéleti szervek, az IPOL és a UNESCO képviselőiből álló munkacsoportot (*Grupo de Trabalho sobre a Diversidade Linguística do Brasil - GTDL*), amelynek munkáját a **Történelmi, Művészeti és Kulturális Örökség Intézetének** (*Instituto do Patrimônio Histórico Artístico e Cultural – IPHAN*) akkori igazgatónöje koordinálta. A két évig tartó munkát egy nyilvános értékeléssel zárták. A csoport munkamódszerét, célkitűzéseit, kutatásait és eredményeit összefoglaló dokumentum az egyik irányadó a Brazília nyelvi sokszínűséget ápoló nyelvpolitikát bemutató összefoglalónkban: ők határozták meg a **Nyelvi Sokszínűség Nemzeti Nyilvántartásának** (*Inventário Nacional da Diversidade Linguística - INDL*) alábbi hat fő kategóriáját: a portugál nyelv nyelvváltozatai, a bennszülöttek, a bevándorlók, az afro-brazil közösségek nyelvei, a brazil jelnyelvek és a kreol nyelvek (*variedades dialetais da língua portuguesa; línguas indígenas, línguas de imigração; línguas de comunidades afro-brasileiras; línguas brasileiras de sinais; línguas crioulas*) szerepelnek a nyilvántartásban, így a brazil társadalom nyelvi sokszínűségének elismerése és támogatása hivatalossá vált. A **Kulturális Minisztérium** (*Ministério de Cultura*) égisze alatt működő részleg feladata a brazil állam területén élő különféle etnikai csoportok nyelvének azonosítása, dokumentációja, elismerése és védelme. Megfogalmazódik az elvárás, amely szerint, minden leltárba vett nyelvnek tükröznie kell a brazil társadalomban élő nyelvi közösségek beszélőinek emlékezetét, történelmét és identitását. Minden leltárba vett nyelv megkapja a Kulturális Minisztériumtól a **Brazil Kulturális Örökség** (*Referência Cultural Brasileira*) címet.

Braziliában a tematika első úttörői (Antônio Houaiss, Celso Cunha) először a portugál nyelv brazil nyelvváltozatának kérdéskörét tárgyalva hívták fel a figyelmet a nyelvpolitikával kapcsolatos kutatások szükségességére (Castilho 2001:271): Braziliában a nyelvpolitikai jellegű tanulmányok első gyűjteményének a bevezető tanulmánya a perui társadalom

többsnyelvűségének és plurikulturalitásának kapcsán hangsúlyozta e jelenségek előtérbe kerülését a globalizáció korszakában. Szerinte a többsnyelvűségi szituációk fel- és elismerésének szerepe adja a nyelvpolitikai gondolkodás kiindulópontját.

Az 1969 januárjában alapított **Brazil Nyelvészeti Egyesület** (*Associação Brasileira de Lingüística - Abralín*) égisze alatt született meg 1999-ben „A brazíliai nyelvpolitika definíciója”, Scliar-Cabral, az akkori elnök a tudományágat körülíró cikke. A portugál nyelv oktatása Braziliában három tényezőre kitérő kérdést vet fel: kiket oktatnak portugál nyelvre, milyen rendelkezések vonatkoznak a portugál nyelv oktatására, és hogyan értékelik az elért eredményeket. Az **Anísio Teixeira Nemzeti Oktatásismereti és Oktatáskutató Intézet** (*Instituto Nacional de Estudos e Pesquisas Educacionais Anísio Teixeira - INEP*) felmérései rámutatnak arra, hogy a 2000. évi népszámlálás adatai alapján a brazilok 9,3 százaléka nem tud írni és olvasni, hiába végzi el az alapfokú oktatás első ciklusát, nem használja ezt a tudást, funkcionális analfabétaként tartják nyilván. Közcélú intézetet hoztak létre 2000-ben (*Instituto Paulo Montenegro – IPM*) az oktatás minőségének javítására, amelynek egyik projektje a brazil nép alfabetizációs indexének állandó figyelése, és az erre irányuló előrelépések koordinációja.

Az **idegen nyelvek** oktatásával kapcsolatos kérdéskörben további három olyan tényező merül fel, amely önmagában egy külön kutatási témát jelenthet: a brazil nyelvészeti szakirodalomban oly sokat idézett skandináv példa, amivel arra utalnak, hogy milyen módon lehet elsajátítani egy nyelvet anélkül, hogy az kiölné a másikat; a dél-amerikai országok egymással való **szomszédos** vagy nem szomszédos, de gazdasági és társadalmi szempontból egymásra utalt kapcsolatrendszerében meghatározó szerepet játszó két, egymáshoz közel álló újlatin nyelv, a portugál és a spanyol nyelv oktatását érintő **interferencia**-kérdések; továbbá a szintén gazdasági, és/vagy kulturális alapokon létrejövő **multinacionális** intézetek, szervezetek és vállalati összefonódások kihívásai.

A brazil államnak az ország területén használt nyelvekre irányuló politikája befogadó támogatással, tudatosan igyekszik minden nyelvvel kapcsolatos jogot megőrizni és biztosítani, a többsnyelvűség fenntartásának és ápolásának keretét adni. A **nyelvi import** mellett a helyi őshonos nyelvek terjedési irányainak, használatának és oktatásának összetett problematikája egészen más jellegű tökévé kovácsolja a portugál nyelvet. A hivatalos nyelvet egységesítő törekvés kihat a normaközpont tevékenységére, geopolitikai dominanciájára, valamint a

portugálul írók és beszélők nyelvvel kapcsolatos attitűdjére. A normaközpont cseréjének következményeit, hozadékát egy jövőbeni kutatás keretei között lehet majd később feltárni és a korábbi, az európai normaközpont ébredését, újraeledését vagy lehetséges teljes eltűnésének okait és körülményeit vizsgálni. Ez a jelenség egy nyelvi konfliktus. Az ezen túlmutató három lehetséges út új nyelvpolitikai és -tervezési stratégiák és intézkedések megjelenését fogja jelenteni, amelyek explicit módon hatással lesznek a korábbi, az új vagy az egymás mellett párhuzamosan tovább működő normaközpontok, és a hivatalos portugál nyelvű országok nyelvi helyzetének alakulására, továbbá implicit módon befolyásolni fogják a portugál nyelv nemzetközi szerepének alakulását. Nem jósolható meg, hogy a nyelv, mint inkorporált kulturális tőke, hogyan alakítja át a generációk közti nyelvátadást érintő tényezők bővített fokozatú skáláján túlmutatva az adott területeken használt portugál nyelv általános fejlődését, vagy veszélyeztetettségi fokát, és ezzel együtt átalakul-e a nyelvek hierarchiarendszere, megváltozik-e a portugál szerepe a nyelvek világot átszövő dinamikáját ábrázoló gravitációs modellben.

1.8. Kérdőív a nyelvhasználati szokásokról és attitűdről

Megjelenik-e ebben a modellben új nyelvként a brazil nyelv, teljesen leválva az európai portugál nyelvről? A lehetséges új nyelv normarendszere rendelkezésre áll, státuszalakulásának, stabilizációjának folyamatában a nyelvpolitikai döntéshozók által szabott irányvonalak mellett a nyelvet használó közösség attitűdje lehet meghatározó. A nyelvet használó közösség attitűdjének és nyelvhasználati szokásainak vizsgálatára állítottuk össze kérdőívünket.

A portugál nyelvet beszélők nyelvhasználati szokásai mellett arra voltunk kíváncsiak, hogy az adott nyelvváltozatot használó közösség hogyan értékeli saját szempontjából a portugál nyelv státuszközpontját érintő intézkedéseket, egységesítési törekvéseket és milyen tudatosan kezeli ezt a kérdést. A 19 kérdést tartalmazó kérdőív az új helyesírás szerint íródott, figyelembe véve a két nyelvváltozat közeledésének tényét, ötvözi azok sajátosságait. Az európai és a brazil portugál anyanyelvű válaszadók ugyanazokat a kérdéseket kapták meg, csak azok a kérdések térnek el tartalmukban, amelyek a kitöltő származását és a nyelvváltozatra vonatkozó szempontot veszik figyelembe. A kérdőívek teljes szövegének magyar fordítását az értekezés 11.2.1. melléklete tartalmazza. A 11.2.2 és 11.2.3. számú mellékletként csatoltuk a válaszeredményeket tartalmazó diagramokat. Az értekezésben részleteztük a kérdés feltevésének okát és/vagy feltételezéseinket. 188 Brazíliából - a továbbiakban röviden

brazil/ok – és 189 Portugáliából származó – a továbbiakban röviden: portugál/ok – portugál nyelvet használó adatközlő személy válaszait elemeztük. Az értekezés kutatási célkitűzéseinek összefüggéseit alátámasztó és kiegészítő következtetéseink közül az alábbiakban kiemeljük a legfontosabbakat. Mindkét csoport válaszadói tudatos nyelvvaltozat-használók. A brazilok nem brazil portugálnak, hanem brazilnak vallják magukat. Megállapítható, hogy a legtöbb brazil úgy gondolja, hogy nyelvhasználata teljesen befolyásolja identitását. A portugálok esetében egy kicsit nagyobb arányban vannak azok, akik szerint nem teljesen, de nagyon befolyásolja a nyelvhasználat saját, egyéni identitásukat. Színesebb a nyelvek palettája Brazíliában, ahogy ezt az országot bemutató fejezetünkben is részleteztük, és nem csak a beszélő közösség, hanem szülőttei is többnyelvűek, vagy több nyelvet használnak. A brazilok a portugáloknál kisebb arányban használják az anyanyelvüket otthon és az iskolában. A brazil születésű válaszadók a hivatalos portugál nyelvű országokkal kapcsolatban nagyobb bizonytalanságot mutatnak, általában kevesebben tudták a felsorolt – az értekezésben is tárgyalt – országokról, hogy ott hivatalos nyelv a portugál. Arra a kérdésre, hogy a brazil nyelvvaltozatot hol, pontosan melyik portugál hivatalos nyelvű országban értik teljesen, a válaszadók által adott korábbi gyarmatok sorrendje nagyjából megegyezik; érdekes, hogy a brazilok – Portugália kivételével – általában legalább 20 százalékkal kisebb arányban gondolják az európaiakhoz képest, hogy értik saját nyelvvaltozatukat az egyes volt gyarmatokon. Nagyon kevés kivétellel az összes adatközlő hallott az új Helyesírási Egyezményről. A brazilok a portugálokhoz képest 10 százalékkal nagyobb számban érvényesítik nyelvhasználatukban az új egyezményben foglaltakat. A brazilok esetében, az új egyezményt nem használók megközelítőleg fele nem Brazíliában él. A portugálok esetében megállapítottuk, hogy az új egyezményt nem használó portugálok többsége Portugáliában él. Az egyezményről alkotott kép elsősorban azt a tényt tükrözi, hogy az európai és dél-amerikai nyelvvaltozat közeledik egymáshoz. Érdekes, a helyesírási egyezménnyel kapcsolatos portugál attitűdről tanúskodik, hogy a portugál válaszadók majdnem fele helytelenül azt gondolja, hogy az új helyesírási rendszer csak Portugáliában érvényes, míg a brazil válaszadók körében ezt az állítást csak ketten tartották helytelenül igaznak. A két adatközlő csoportból – a brazilok és a portugálok között – megközelítőleg ugyanannyian egyetértenek abban, hogy a két nyelvvaltozat nagyon különbözik egymástól. A brazilok és a portugálok ugyanolyan arányban gondolják, hogy a két nyelv változatát a kulturális különbségek nagyon befolyásolják. A kérdőív nyelvvaltozatára vonatkozó válaszok alapján a brazilok több, mint 90%-a ítéli a kérdőív szövegét brazil, saját nyelvvaltozat szerintinek. Ezzel feltételezéseinkhez igazodva állítjuk, hogy a brazilok körében az új szabályzat nem tartalmaz

jelentős eltéréseket az eddigi helyesíráshoz képest. A portugálok körében született arányszámok arról tanúskodnak, hogy számukra az új helyesírás még a brazil változathoz kötődik, nem vallják magukénak a szabályrendszert. Ezek az adatok a portugáloknak az új Helyesírási Egyezményhez és annak használatához kötődő attitűdjét jellemzik, és alátámasztják az értekezés 6.4. fejezetében az annak fogadtatásáról szóló részt: a portugálok körében nem népszerű a nyelv egységesítésére törekvő nyelvpolitikai intézkedés.

1.9. A kutatást lezáró gondolatok a portugál nyelv jövőjéről

Míg Portugália belülről kifelé igyekszik nyelvpolitikát folytatni, exportál, addig Brazília importál, belülről próbálja a kívülről jövő tényezőket összefogni, így lesz a Portugál nyelvpolitika és nyelvtervezés fő kutatási területeit bemutató táblázatból a nemzeti-nemzetközi irányból nemzetek közötti-nemzeti, egy a portugál normarendszert összefogó irány. A központ áttolódásával párhuzamosan a portugál nyelvet irányító központ az eddigivel ellentétes irányú nyelvpolitikát folytat, de az nem helyhez kötött, hiszen a hivatalos nyelv más régiókban is jelen van. A klasszikus helyi, nemzeti és nemzetközi hármass felosztás nyelvpolitikai beavatkozások szempontjából már nem helytálló, olyan helyhez nem kötött kulturális jelenségek írnak felül ezeket a kategóriákat, mint az új vállalati kultúra, elektronikus forradalom, az ökológia, a szinkretizmus és keveredés sokrétű megnyilvánulása (Hamel 1999).

Az értekezés alcíme a brazil zászló felirata. A címválasztás szimbolikus. A brazil zászlón a zöld mező közepén egy sárga rombusz van. A rombuszon belül egy kék kör, rajta ötféle méretű fehér csillagok és egy hajlított fehér szalag láthatók. A szalagban olvasható mottó: Rend és Haladás (*Ordem e Progresso*). A modern köztársasági zászlón a kék kör a Rio de Janeiro feletti eget mutatja 1889. november 15. napjának éjszakáján. Ezen a napon kiáltották ki a Brazil Köztársaságot. A kép az éggömbön kívülről – tükrözve – ábrázolja az akkori csillagkonstellációt. A csillagok száma a tagállamok számát jelöli: a 27 államot és a Szövetségi Körzetet – aminek csillaga egyben a brazil területekhez is tartozik. A Szövetségi Körzetet jelölő csillag a *Sigma Octantis* egy olyan csillag, amely a Déli Égi Pólushoz való közelsége miatt szinte az egész országban, egész évben látható. A monarchia elleni katonai puccs végrehajtói és a köztársaság kikiáltói Comte filozófiájának követői voltak. A mottó „*Ordem e Progresso*” jelentése: Rend és Haladás – August Comte inspirációja: "*L'amour pour principe et l'ordre pour base; le progrès pour but*" (A szerelem mint elv és a rend mint alap; a haladás mint cél). A brazil mottóban megfogalmazott rendként értelmezzük a portugál

nyelv egységesített kódrendszerének használatát rendszerező törekvést. A jelenlegi korszakban nem eldönthető, hogy ez rend, mint alap az önállósulás útján történő továbbhaladást szolgálja, vagy a portugál nyelv feletti egyedüli normaközpontként való dominancia a cél.

A nyelv és a gazdaság összefüggési viszonyrendszerének szempontjából arra a következtetésre jutottunk, hogy a dél-amerikai, az afrikai, s ázsiai kontinens egyes, pontosabban az általunk tárgyalt országok régióinak fejlődéséről döntést hozó és az előrehaladásukat meghatározó gazdasági hatalmi erők és a portugál nyelv használata elválaszthatatlanok egymástól. Elfogadtuk, hogy a nyelvi egyenlőség követelése a gazdaságilag legfejlettebb és legelőrehaladottabb régiókból ered és a gazdasági fejlettség sokkal kollektívabb identitástudatot eredményez (Ninyoles 1999:168). A brazil gazdaság fellendülőben van. A portugál nyelv brazil nemzeti napjának törvénybe iktatásakor elhangzottak alapján a Közösség országai közül Brazília az egyetlen, amely lakosságának száma, politikai, gazdasági és geostratégiai szerepe miatt egyre nagyobb felelősséggel bír a portugál nyelv jövőjének alakulásában. Az akkori brazil szenátor nyilatkozatát záró, a portugáliai Coimbrai Egyetem kutató-professzorától idézett mondata portugál – a nyelv jelenlegi fejlődési szakaszában nem megválaszolható - nyelvpolitikai kérdés: „A portugál nyelv jövője Brazílián múlik”? – *“O futuro da língua portuguesa é que o Brasil quiser”?*

2. A kutatási célkitűzések teljesülése mentén feltárt összefüggésekről

Célkitűzéseink ezen értekezés keretei között megvalósultak, a feltárt tények új összefüggésben kerülnek rendszerezésre. Kutatási tárgyára vonatkozó célkitűzéseinek teljesülése mellett hasznos kutatási eredménynek értékelhető, hogy az értekezés

- a nyelvpolitikai értelmezések összefoglaló áttekintése során hozzájárul a kutatás tárgyához kapcsolódó fogalmak tisztázásához és bővítéséhez;
- táblázatba foglalva mutatja be egy nyelvpolitika egyéni és társadalmi szinten történő megjelenésének, újragenerálódásának folyamatát;
- rávilágít a gazdasági és nyelvi helyzet lehetséges párhuzamos működésének alapjaira, bár nem tartalmaz erre vonatkozó további elemzést;
- a nyelvi export konkrét példajaként értelmezi a portugál nyelv modern kori terjesztését és elemzi a nyelvi importfolyamat egy konkrét megvalósulását;
- a nyelvi helyzetek leírásához kapcsolódóan bemutatja egy a világ nyelveit felölelő katalógus rendszerét és ismerteti annak magyar nyelvű megfeleléseit;
- egy többnyelvűségi szituációban bemutatja a nyelvi tőke kulturális örökségként való kezelésének gyakorlatban megvalósuló formáját;
- meghatározza hivatalos nyelvek szerepét a kutatás tárgyához kapcsolódó, megnevezett gazdasági és kulturális összefogások összefüggésrendszerében;
- felsorol olyan kezdeményezéseket, amelyek példaértékűek lehetnek egy nyelv összefogását, egységesítését támogató törekvések esetén;
- egy, a portugál nyelv használóinak attitűdjét mérő kérdőívvel, és a válaszokból levont következtetésekkel megjelöl több jövőbeni kutatási célt.

3. A kutatás folytatásának lehetséges további kiindulópontjairól

A portugál nyelvre irányuló nyelvpolitikai intézkedéseket vizsgáló további kutatási célok fogalmazódtak meg a feltárás során, és fogalmazódnak meg a nyelvek dinamikus fejlődési folyamataival kapcsolatos összefüggésrendszerben, amelynek egyrészt elsajátított anyanyelvünk beszélőjeként, másrészt tanult idegen nyelvi beszélőközösség(ek) tagjaként részesei vagyunk:

- Az értekezés témájához kapcsolódó empirikus kutatás elemzése során a kérdésekhez kapcsolódó válaszeredmények kifejtését lehetséges jövőbeni kutatási célok felsorolásával zártuk, ezeket a téziszüzetben nem soroljuk fel.
- A világ nyelveit bemutató katalógus kategóriarendszerének további felhasználása lehet a tárgyalt és más, akár nem portugál nyelvű országok esetében az egyes nyelv(ek)et beszélő közösségek önálló, nyelvpolitikai szempontú elemzése.
- A világ két másik hivatalos portugál nyelvű – a Portugál Nyelvű Országok Közösségéhez nem tartozó – ország, Makaó és Egyenlítői-Guinea nyelvi helyzetének, valamint itt a portugál más nyelvekkel való együttélési körülményeinek vizsgálata.
- Az értekezést záró portugál nyelvpolitikai kérdésre adható, egyelőre csak megjósolható válaszok irányvonalainak kialakulásához vezető – a portugál nyelv jövőjét jelentő – körülmények alakulásának állandó figyelemmel kísérése.

4. A tézisekben felhasznált szakirodalom és források

Araújo, Gabriel Antunes de-Agostinho, Ana Livia dos Santos (2012): *Padronização das línguas nacionais de São Tomé e Príncipe*. In: *Línguas e instrumentos linguísticos* 23/24 / Campinas: Capes-Procad - Universidade Estadual de Campinas; Editora RG, 2012, In: http://www.revistalinguas.com/edicao26/artigo_3.pdf, pp. 49-81, letöltés ideje: 2014.05.29.

Araújo, Valente de (2009): *Língua como propriedade inapropriada de um povo*. In: <http://valentedearaujo-unfl.blogspot.hu/>, letöltés ideje: 2014.07.02

Balázs Géza (szerk.) (2011): *Nyelvészetről mindenkinek – 77 nyelvészeti összefoglaló*. Inter Kultúra-, Nyelv-, és Médiakutató Központ Nonprofit Kft., Budapest

Baxter, Alan N. (1992): *The Portuguese as a pluricentric language*. In: Clyne, Michael (szerk.): *Pluricentric Languages. Differing Norms in Different Nations*, Berlin/New York: de Gruyter 1992, pp. 11-45.

Bhagwati, Jagdish (1995): *US Trade Policy: The Infatuation with FTAs*. In: <http://academiccommons.columbia.edu/catalog/ac:100125>, letöltés ideje: 2014.06.20.

Bochmann, Klaus (1993): *A nyelvpolitika elmélete, módszerei és elemzése*. In: Szépe-Derényi (szerk.) 1999, pp. 25-69.

Bochmann, Klaus és társai (1993): *A nyelvpolitika elmélete, módszerei és elemzése*. In: Szépe-Derényi (szerk.) 1999, pp. 25-69.

Bourdieu, Pierre (1978): *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Tanulmányok, Budapest, Gondolat Kiadó

Bourdieu, Pierre (1987): *A politikai mező*. In: *Valóság*, 1987/1. 110–115. p., <http://www.politologia.btk.pte.hu/docs/kunszt2>, letöltés ideje: 2013.02.14.

Bourdieu, Pierre (2008): *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Tanulmányok (szerk: Ferge Zsuzsa, Léderer Pál), General Press, Budapest

Castello Branco, Luiza Kátia (2003): *As línguas de Cabo Verde – o cabo-verdiano e o português: lugar onde joga o equívoco*. <http://www.fflch.usp.br/dlcv/lport/pdf/slp26/03.pdf>, letöltés ideje: 2013.07.29.

Castilho, Ataliba Teixeira de (2001): *Políticas lingüísticas no Brasil O Caso do Português Brasileiro*. *Lexis* XXV. 1 y 2, 2001: pp. 271-297, In: <http://revistas.pucp.edu.pe/index.php/lexis/article/viewFile/4969/pdf>, letöltés ideje: 2014.12.12.

Castilho, Ataliba Teixeira de (2010): *Uma política lingüística para o português*. Museu da Língua Portuguesa, Estação da Luz, In: http://www.museudalinguaportuguesa.org.br/files/mlp/texto_17.pdf, letöltés ideje: 2014.12.14.

Castro, Ivo (2001): *Diversidade Linguística*. In: Mais Línguas, Mais Europa: celebrar a diversidade linguística e cultural da Europa, Colóquio 25 e 26 de Janeiro de 2001, Edições Colibri, Lisboa, pp. 23-25.

Crystal, David (2003): *A nyelv enciklopédiája*. Osiris, Budapest

Cseresnyési László (2004): *Nyelvek és stratégiák, avagy a nyelv antropológiája*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, pp. 387

Daoust, Denise-Maurais, Jacques (1987): *Nyelvtervezés*. In: Szépe-Derényi (szerk.) 1999, pp. 111-139.

Endruschat, Annette-Schmidt-Radefeldt, Jürgen (2006): *Einführung in die portugiesische Sprachwissenschaft*. Narr studienbücher, Gunter Narr Verlag Tübingen

Fergin, Elina (2011): *Tangled up in a spaghetti bowl – trade effects of overlapping preferential trade agreements in Africa*. In:
<https://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordId=2296032&fileId=2296033>, letöltés ideje: 2014.06.19

Gomes, Bea (2011): *"O mundo que o português criou", – Von der Erfindung einer lusophonen Welt*. In: Stichproben. Wiener Zeitschrift für kritische Afrikastudien 2/2001, Jg. 1, pp. 27-43., http://www.univie.ac.at/ecco/stichproben/Nr2_Gomes.pdf, letöltés ideje: 2013.02.24.

Hamel, Rainer Enrique (1999): *Hacia una política plurilingüe y multicultural*. In: Políticas lingüísticas para América Latina, Actas del Congreso, In:
<http://www.hamel.com.mx/Archivos-Publicaciones/>, letöltés ideje: 2014.12.18.

Hamel, Rainer Enrique (1988): *Nyelvpolitika és az etnikumok közötti konfliktusok. A szociolingvisztikai kutatás nehézségei*. In: Szépe-Derényi (szerk.) 1999, pp. 70-93.

Hamel, Rainer Enrique (2007): *Sprachimperien, Sprachimperialismus und die Zukunft der Sprachenvielfalt*, In: „Die Macht der Sprache“, Mehrsprachigkeit – Sprachenpolitik – Sprachbildung In: JAHRBUCH DEUTSCH ALS FREMDSPRACHE, Intercultural German Studies Band 33, (Hg. Konrad Ehlich, Sabine Lambert), pp. 141-173., <http://www.hamel.com.mx/Archivos-Publicaciones/2008h%20Sprachimperien%20Sprachimperialismus.pdf>, letöltés ideje: 2013.08.14.

Handbuch (2003): *Externe Sprachgeschichte des Portugiesischen, Histoire externe du portugais*. In: Romanische Sprachgeschichte, Histoire Linguistique de la Romania, ein internationales Handbuch zu der Sprachgeschichte der romanischen Sprachen, Band 1, deGruyter, Berlin, pp. 880.

Haugen, Einar (1987) *Languages Planning*. In: Dittmar, Ammon, U.-Mattheier, K. (Ed.) *Sociolinguistics. An International Handbook of the Science of Language and Society*. Berlin/New York, pp. 626-637.

Joana, Sara (2008): *Reflexões sobre educação intercultural em Moçambique: da (in)tolerância linguística à coabitação com a diferença - um sonho adiado ou uma realidade possível?*, V Simposium Internacional De Língua Portuguesa, (org.) CODESRIA e UNICV, Cabo Verde/Praia, Publicado na revista Proler, 2009, In: <http://www.saber.ac.mz/bitstream/10857/1665/1/Educa%C3%A7%C3%A3o%20Intercultural.xps.pdf>, letöltés ideje: 2014.03.28.

Kloss, Heinz (1967): *'Abstand Languages' and 'Ausbau Languages'*. In: *Anthropological Linguistics* Vol. 9, No. 7, Oct. pp. 29-41

Kordić, Snježana (2009): *Plurizentrische Sprachen, Ausbausprachen, Abstandsprachen und die Serbokroatistik*. In: <http://bib.irb.hr/datoteka/436361.AUSBAU-ABSTAND-PLURIZENTRISCH.PDF>, letöltés ideje: 2013.07.19.

Kornai András (2013): *Digital language death (Digitális nyelvhalál)*. PLOS ONE, <http://www.nyest.hu/hirek/nyelvhalal-a-digitalis-korban>, letöltés ideje: 2014.07.07.

Labrie, Normand (1993): *Nyelvpolitika*. In: Szépe-Derényi (szerk.) 1999, pp. 15-24.

Lanstyák István (2006): *Gondolatok a nyelvek többközpontúságáról (Különös tekintettel a magyar nyelv Kárpát-medencei sorsára)*. In: Új forrás 28/6, 25-38. <http://www.jamk.hu/ujforras/960603.htm>, letöltés ideje: 2013.07.19.

Lanstyák István (2009): *Nyelvművelés, nyelvtervezés, nyelvmenedzselés*. STIMUL, Pozsony Bratislava

Leiria, Isabel (2007): *Português em África / Português de África?*, In: http://www.catedraportugues.uem.mz/lib/docs/ROMA_Portugues_de_Africa.pdf, 3-4. old., letöltés ideje: 2014.03.28.

Lewis, Paul (2013): *Evaluating Endangerment and Development*. In: <http://www.ethnologue.com/ethnoblog/paul-lewis/evaluating-endangerment-and-development#.UhoZ3H9GOUQ>, letöltés ideje: 2013. 06. 07.

Llari, Rodolfo-Basso, Renato (2006): *O português da gente – a língua que estudamos, a língua que falamos*. Editora Contexto, São Paulo

Londres, Cecília (2000): *Referências Culturais: Base para novas políticas de Patrimônio*. In: <http://www.iphan.gov.br/baixaFcdAnexo.do?id=3305>, letöltés ideje: 2014.07.07.

Lopes, Mário (2013): *Plataformas angolanas de aprendizagem de línguas nacionais*, In: <http://pt.globalvoicesonline.org/2013/12/27/plataformas-angolanas-de-aprendizagem-de-linguas-nacionais/>, letöltés ideje: 2013.08.25.

Lourenço, Eduardo (et al.) (coord.) Ferronha, António Luís (1992): *Atlas da língua portuguesa na história e no mundo*. Lisboa : I.N.-C.M. : Comissão Nac. para os Descobrimientos Portugueses: União Latina

Mateus, Eugénio (2014): *O desafio de harmonizar os alfabetos das línguas locais de Angola*. In: Lusofonia e Diversidade, In:

<https://ventosdalusofonia.wordpress.com/2014/03/12/o-desafio-de-harmonizar-os-alfabetos-das-linguas-locais-de-angola/>, letöltés ideje: 2014.06.18.

Mateus, Maria Helena Mira (2002): *Objectivos e estratégias de uma política linguística*. Mesa redonda sobre Uma política de língua para o português, <http://www.iltec.pt/pdf/wpapers/2002-mhmateus-politicaling.pdf>, letöltés ideje: 2013.01.20.

Mateus, Maria Helena Mira-Pereira, Luísa Teotónio (org.) (2005): *Língua Portuguesa e Cooperação para o Desenvolvimento*. Edições Colibri e CIDAC, Lisboa

Matos, Norton de (2004): *Memórias e trabalhos da minha vida*, Imprensa da Universidade de Coimbra, In: https://pombalina.uc.pt/files/previews/56750_preview.pdf, pp. 283-284, letöltés ideje: 2014.02.08.

Ninyoles, Rafael L. (1975): *Társadalmi szerkezet és nyelvpolitika*. In: Szépe-Derényi (szerk.) 1999, pp. 155-180.

Ortutay Katalin (2011a): *Nyelvi jogok*. In: Balász Géza (szerk.) 2011, pp. 242-245.

Ortutay Katalin (2011b): *Nyelvi tervezés, nyelvpolitika*. In: Balász Géza (szerk.) pp. 246-248.

Pinto, Paulo Feytor (2010): *O Essencial sobre a Política de Língua*. Imprensa Nacional-Casa Da Moeda, Lisboa

Punyakumpol, Chanya (2011): *The Effect of Preferential Trade Agreement: The Case of Brazil and the U.S.*, In: https://economics.stanford.edu/files/Punyakumpol_Hthesis2011.pdf, letöltés ideje: 2014.06.19.

Puskás Tünde (2002): *Nyelv, identitás és nyelvpolitika Európában*. A Magyar- Svéd Online Források publikációja. HUNSOR, <http://www.hunsor.se/dosszie/nyelvidentitasesnyelvpolitikaeban.pdf>, letöltés ideje: 2013.07.21.

Reis, Carlos (2011): *Portugal "nunca teve uma política de língua estruturada"*. In: <http://noticias.sapo.mz/lusa/artigo/13395027.html>, letöltés ideje: 2013.08.22.

Rosa, Gian Luigi De (2007): *Unimultiplicidade e Policentrismo do Português no Século XXI*. http://iberystyka-uw.home.pl/pdf/Dialogos-Lusofonia/Coloquio_ISIi-UW_27_ROSA-Gian-Luigi-De_Unimultiplicidade-e-policentrismo-do-portugues-no-seculo-XXI.pdf, letöltés ideje: 2013.07.19.

Salomão, Ricardo (2007): *Líguas e Culturas nas Comunicações de Exportação: Para uma Política de Líguas Estrangeiras ao Serviço da Internacionalização da Economia Portuguesa*. PhD Doutoramento, Universidade Aberta, Lisboa. In: <http://repositorioaberto.univab.pt/bitstream/10400.2/1386/1/TESE.RSALOM%C3%83O.pdf>, 2014.04.10.

Salomão, Ricardo (2011): *Comunicação Intercultural de Negócios: Lusofonia, Oportunidades e Desafios*. In: UBILETRAS (2), 163-180., <http://ubiletras.ubi.pt/>, letöltés ideje: 2014.04.10.

- Sándor Klára (2003): *Nyelvtervezés, nyelvpolitika, nyelvművelés*. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Magyar nyelv*. Budapest. 58–95. http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/humfold/szocling/Sandor_K/corvina.htm, letöltve: 2014.01.25.
- Saraiva, José Hermano (2010): *Portugália rövid története*. Equinter, Budapest
- Scliar-Cabral, Leonor (1999): *Definição da política lingüística do Brasil*. Boletim da Associação Brasileira de Lingüística (ABRALIN), Florianópolis, v. 23, pp. 7-17, In: <https://archive.is/naIIN>, letöltés ideje: 2014.07.07.
- Silva, António Aly (2013): *Na Guiné-Bissau os analfabetos é que mandam*. In: <http://www.expressodasilhas.sapo.cv/exclusivo/item/39386-antonio-aly-silva-na-guine-bissau-os-analfabetos-e-que-mandam>, letöltés ideje: 2014.05.29.
- Soest, Christian von (2008): *Wacklige „Bausteine“ und schwache „Maurer“: Die Afrikanische Union hat ein Integrationsproblem*. In: German Institut of Global and Area Studies, Institut für Afrika Studien, 2008/4, http://www.giga-hamburg.de/de/system/files/publications/gf_afrika_0804.pdf, letöltés ideje: 2014.06.19
- Szabó Márton (1998): *Pierre Bourdieu: Nyelvi uralom és politikai mező*. In: Politikai tudáselméletek, Szemantikai, szimbolikus, retorikai és kommunikatív-diszkurzív értelmezések a politikáról, Nemzeti Tankönyvkiadó, IV. fejezet, In: <http://www.politologia.btk.pte.hu/docs/kunszt2.pdf>, pp. 77-85, letöltés ideje: 2013.04.10.
- Szépe György – Derényi András (szerk.) (1999): *Nyelv, hatalom, egyelőség – Nyelvpolitikai írások*. Corvina, Budapest
- Szépe György (2001): *Nyelvpolitika – Múlt és jövő*. Iskolakultúra, Pécs
- Teyssier, Paul (2001): *História da língua portuguesa*. Livraria Sá de Costa Editora, Lisboa
- Thomaz, Luís Filipe F. R. (2002): *Babel Loro Sa'e – O problema Luinguístico de Timor-Leste*. Coleção Cadernos Camões, Instituto Camões, 2° edição
- Venere, Mário Roberto (2011): *Projecto Açai: uma contribuição à formação dos professores indígenas no estado de Rondônia*. Araraquara – SP, Tese de Doutorado, In: http://portal.fclar.unesp.br/poseduesc/teses/Mario_Roberto_Venere.pdf, letöltés ideje: 2014.07.02.
- Vieira de Castro, Rui (2007): *Políticas da Língua: Circunstâncias e modos de produção local*. In: Gama, Manuel (org.): *A Política da Língua Portuguesa*, Centro de Estudos Lusíadas, Universidade do Minho, Braga
- Vilela, Mário (2005): *O cabo-verdiano visto por cabo-verdianos ou contributo para uma leitura da situação linguística em Cabo Verde*. In: Revista da Faculdade de Letras — Línguas e Literaturas, II Série, vol. XXII, Porto, 2005, pp. 633-653, <http://ler.letras.up.pt/uploads/ficheiros/4749.pdf>, letöltés ideje: 2013.08.01.
- Vincent, Mary-Stradling, R.A. (1997): *A spanyol és portugál világ atlasza*. Helikon, Magyar Könyvklub, Budapest

5. A tézisekben felhasznált adatbázisok és dokumentumok

A Educação e o ensino em Angola no período do colonialismo português. (2010) Trabalho investigativo de estudantes do ISCED-Benguela, curso de Pedagogia 3º Ano/2003-04, <http://www.paginasdouradas.blogspot.hu/2010/07/educacao-e-o-ensino-em-angola-no.html>, letöltés ideje: 2013.12.25.

A Nyelvi Jogok Egyetemes Nyilatkozata. In: http://www.mnyknt.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=101&Itemid=30#j04, letöltés ideje: 2013.07.21.

A Portugál Nyelv Közös Ortográfiai Szókészlete (Vocabulário Ortográfico Comum da Língua Portuguesa – VOC), <http://voc.cplp.org/>, letöltés ideje: 2014.07.01.

A Tanács határozata a 2011/492/EU határozat alkalmazási időszakának meghosszabításáról, és megfelelő intézkedéseinek felfüggesztéséről. Európai Bizottság, 2014/0186 (NLE), In: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:JjUkQbyxy8J:www.ipex.eu/IPEXL-WEB/dossier/files/download/082dbcc54653729e0146dec5f6cf5bfb.do+&cd=8&hl=hu&ct=clnk&gl=hu>, letöltés ideje: 2014.07.10.

Acordo Ortográfico da Língua Portuguesa. Assinado em Lisboa a 16 de Dezembro de 1990. Aprovado para ratificação pela Resolução da Assembleia da República n.º 26/91, de 23 de Agosto Diário da República n.º 193, Série I-A, pp. 4370-4388, In: <http://www.priberam.pt/docs/AcOrtog90.pdf>, letöltés ideje: 2014.05.04.

AGENDA 2025 – Visão e estratégias da Nação. Comité de Conselheiros Novembro de 2003, Maputo, Moçambique, In: http://www.portaldogoverno.gov.mz/docs_gov/outros/Agenda2025.ptg.pdf, letöltés ideje: 2014.03.28.

Alapvető tények az ENSZ-ről. In: http://www.menszt.hu/informaciok/alapveto_tenyek_az_ensz_rol, letöltés ideje: 2013.07.20.

Alfabeto Unificado para a escrita das Línguas Nativas de S. Tomé e Príncipe – ALUSTP. (2013) Decreto 19/2013 Governo, In: http://alfclul.clul.ul.pt/CQPweb/doc/Alfabeto_Unificado_Linguas_de_S_Tome_e_Principe.pdf, letöltés ideje: 2014.05.02.

Angola: diretor do Ministério da Cultura defende Estatuto das Línguas Nacionais. José Domingos, az Instituto de Línguas Nacionais - ILN (Nemzeti Nyelvek Intézete) igazgatója, (2013) In: AngolaPress, <http://ventosdalusofonia.wordpress.com/2013/08/06/angola-diretor-do-ministerio-da-cultura-defende-estatuto-das-linguas-nacionais/>, letöltés ideje: 2013.12.25.

Audiência pública da diversidade ligüística do Brasil. (2007) In: <http://portal.iphan.gov.br/portal/baixaFcdAnexo.do?id=839>, letöltés ideje: 2014.07.08.

Bandeira do Brasil. <http://www.suapesquisa.com/geografia/bandeiradobrasil.htm>, letöltés ideje: 2014.11.02.

Citações d'Auguste Comte. (1851-1854), In: *Système de politique positive*, <http://atheisme.free.fr/Biographies/Comte.htm>, letöltés ideje: 2015.02.04.

Constituição da República. (1996) República da Guiné-Bissau, Assembleia Nacional Popular, In: http://www.presidencia-gw.org/Constitui%C3%A7%C3%A3o_da_Rep%C3%BAblica_.html, letöltés ideje: 2014.05.29.

Currículo Nacional do Ensino Básico – CNEB (Nemzeti Alapfokú Tanterv). Portugália, In: <http://cms.ua.pt/RedeSIEDu/?q=node/288>, letöltés ideje: 2014.06.02.

Declaração de Luanda. IV Reunião dos Ministros da Cultura da CPLP, Luanda, 13 e 14 de Maio de 2005, In: <http://www.cplp.org/id-385.aspx>, file:///C:/Users/Babos%20Krisztina/Downloads/Declara%EF%BF%BD%EF%BF%BD%20de_Luanda.pdf, pp. 2.

Declaração final. VIII Reunião dos Ministros de Educação da CPLP, Maputo, 17 de abril de 2014, http://www.cplp.org/Files/Billeder/cplp/VIII-Reunio-de-Ministros-da-Educao-CPLP_Declaracao-Final_17Abril2014.pdf, letöltés ideje: 2014.06.19.

Enquadramento: A situação linguística em Cabo Verde. (2010) In: <http://portaldodoconhecimento.gov.cv/bitstream/10961/1642/5/Enquadramento.pdf>, letöltés ideje: 2013.02.07

Ensino bilingue melhora educação básica em Sofala. (Portal 2013): Portal, do Governo de Moçambique, <http://www.portaldogoverno.gov.mz/noticias/educacao/outubro-de-2013/ensino-bilingue-melhora-educacao-basica-em-sofala/?searchterm=2004%20ensino%20bilingue>, letöltés ideje: 2014.06.12.

Estatísticas da CPLP 2012. Instituto Nacional de Estatística, I.P., Portugal, ISBN 978-989-25-0110-9, [file:///C:/Users/Babos%20Krisztina/Downloads/ECPLP_2012_1%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/Babos%20Krisztina/Downloads/ECPLP_2012_1%20(2).pdf), pp. 100, letöltés ideje: 2014.06.18.

Estatísticas do povoamento- Imigração total - períodos anuais. In: <http://brasil500anos.ibge.gov.br/estatisticas-do-povoamento/imigracao-total-periodos-anuais>, letöltés ideje: 2014.12.14.

Estatuto do Índio. <http://www.funai.gov.br/index.php/cnpi1/estatuto-do-indio?highlight=WyJlc3RhZHV0byJd>, letöltés ideje: 2014.07.01.

Ethnologue: Languages of the World. <http://www.ethnologue.com>, letöltés ideje: 2013.02.01
<http://www.ohchr.org/EN/UDHR/Pages/Language.aspx?LangID=hng>, letöltés ideje: 2013.07.21.

Lei de Diretrizes e Bases da Educação Nacional – LDBEN (Direktívák és Alapszabályok a nemzeti oktatásban). Brazília, In: http://www.planalto.gov.br/ccivil_03/leis/19394.htm, letöltés ideje: 2014.07.04.

Lei n. 1136/2009 cooficializa Língua Pomerana em Santa Maria de Jetibá-ES. In: <http://www.ipol.org.br/imprimir.php?cod=604>, letöltés ideje: 2014.07.07.

Lei N.º 11.310, de 12 de Junho de 2006. Presidência da República, Casa Civil Subchefia para Assuntos Jurídicos, In: http://www.planalto.gov.br/ccivil_03/_Ato2004-2006/2006/Lei/L11310.htm, letöltés ideje: 2014.07.01.

Perfil de EPT da Guiné Bissau Situação global de Educação para Todos (EPT). In: <http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/FIELD/Dakar/pdf/GuineaBissauPerfilEPToct2012.pdf>, letöltés ideje: 2014.06.20.

Projeto Legislativo 132/2010. Estado de Santa Catarina, Câmara Municipal de Antônio Carlos, In: <http://forlibi.blogspot.com.br/2012/12/lei-de-co-oficializacao-do-hunruckisch.html>, letöltés ideje: 2014.07.08.

Quadro Europeu Comum de Referência para as Línguas (Közös Európai Referenciakeret). In: <http://www.uc.pt/fluc/cl/diplomas/qecr>, letöltés ideje: 2014.12.10.

Registro da Língua Talian como Patrimônio Cultural do Brasil é destaque no Jornal Nacional. In: <http://e-ipol.org/registro-da-lingua-talian-como-patrimonio-cultural-do-brasil-e-destaque-no-jornal-nacional/>, letöltés ideje: 2015.02.05.

Relatório de atividades, Grupo de Trabalho da Diversidade Lingüística do Brasil (GTDL). (2006-2007), In: <http://portal.iphan.gov.br/portal/baixaFcdAnexo.do?id=840>, letöltés ideje: 2014.07.08.

Relatório sobre a situação dos direitos Humanos na Guiné-Bissau 2010/2012. Liga Guineense dos Direitos Humanos, In: <http://www.lgdh.org/p/relatorios.html>, letöltés ideje: 2014.05.29.

República da Guiné Bissau. http://www.stat-guinebissau.com/pais/informacao_pratica.htm, letöltés ideje: 2014.07.01.

Revista Internacional de Língua Portuguesa. Associação das Universidades de Língua Portuguesa, Julho 1995, 13. FOCO: *Política da Língua*

Significado de Ordem e Progresso. In: <http://www.significados.com.br/ordem-e-progresso/> letöltés ideje: 2014.11.02.

Timor-Leste 2010 Population and Housing Census. Volume 9 - Analytical Report on Education, http://www.statistics.gov.tl/wp-content/uploads/2013/12/Education_Monograph.pdf, letöltés ideje: 2014.07.01.

Universal Declaration of Human Rights. In: <http://www.un.org/en/documents/udhr/>, letöltés ideje: 2013.08.14.

Universo linguístico de São Tomé e Príncipe: Léxico São Tomense-Português. (nem szerepel évszám). In: http://mgbarroso.tripod.com/universo_ling_corpo.htm, letöltés ideje: 2014.02.04.

World Report 2012. Human Rights Watch, In: <http://www.hrw.org/sites/default/files/reports/wr2012.pdf>, letöltés ideje: 2014.05.29.

6. A tézisekben hivatkozott intézmények és szervezetek

SIL International – Summer Institute of Linguistics, <http://www.sil.org/>, letöltés ideje: 2013.06.01.

Camões, a Nyelvi Együttműködés Intézete (*Camões - Instituto da Cooperação e da Língua, I. P.*), Portugália, letöltés ideje: 2014.06.02.

Kulturális Minisztérium (*Ministério de Cultura*), Brazília, <http://www.cultura.gov.br/>, letöltés ideje: 2014.07.07.

Nyelvpolitikai Kutató- és Fejlesztő Intézet (*Instituto de Investigação e Desenvolvimento em Política Linguística – IPOL*), Brazília, <http://www.ipol.org.br/>, letöltés ideje: 2014.06.30.

Külgügyminisztérium (*Ministério dos Negócios Estrangeiros*), Portugália <http://www.portugal.gov.pt/pt/os-ministerios/ministerio-dos-negocios-estrangeiros.aspx> letöltés ideje: 2014.06.02.

Oktatási és Tudományügyi Minisztérium (*Ministério da Educação e Ciência*), Portugália, <http://www.dgic.min-edu.pt/>, letöltés ideje: 2014.06.08.

A Portugál Nyelv Nemzetközi Intézete (*Instituto Internacional da Língua Portuguesa – IILP*), <http://iilp.cplp.org/>, letöltés ideje: 2014.04.20.

A Portugál Nyelv Obszervatóriuma (*Observatório da Língua Portuguesa*), <http://www.observatorio-lp.sapo.pt/pt>, letöltés ideje: 2014.05.02.

Lisszaboni Tudományos Akadémia (*Academia das Ciências de Lisboa*), <http://www.acad-ciencias.pt/wordpress/acl/>, letöltés ideje: 2014.05.04.

Brazil Bölcsészettudományi Akadémia (*Academia Brasileira de Letras*), <http://www.academia.org.br/abl/cgi/cgilua.exe/sys/start.htm?tpl=home>, letöltés ideje: 2014.05.04.

Portugál Nyelvű Országok Közössége (*Comunidade dos Países de Língua Portuguesa – CPLP*), <http://www.cplp.org/id-22.aspx>, letöltve: 2014.04.15.

A Portugál Nyelv Múzeuma (*Museu da Língua Portuguesa*), <http://www.museudalinguaportuguesa.org.br/>, letöltés ideje: 2014.07.01.

Nemzeti Nyelvek Intézete (*Instituto de Línguas Nacionais – ILN*), Angola, <http://ciencia.ao/rede-da-ciencia/instituicoes/43-ministerio-da-cultura/79-instituto-de-linguas-nacionais> letöltés ideje: 2014.06.20.

Történelmi, Művészeti és Kulturális Örökség Intézete, (*Instituto do Patrimônio Histórico Artístico e Cultural – IPHAN*), Brazília, <http://portal.iphan.gov.br/portal/montarPaginaInicial.do>, letöltés ideje: 2014.07.07.

Centro de Referência da Cultura brasileira, Brazília, <http://ocaescolacultural.org.br/cultura-brasileira/>, letöltés ideje: 2014.07.07.

Brazil Nyelvészeti Egyesület (Associação Brasileira de Linguística - *Abralin*), <http://abralin.org/site/>, letöltés ideje: 2015. január 12.

Kulturális Minisztérium (*Ministério de Cultura*), Brazília, <http://www.cultura.gov.br/>, letöltés ideje: 2014.07.07.

Anísio Teixeira Nemzeti Oktatásismereti és Oktatáskutató Intézet (*Instituto Nacional de Estudos e Pesquisas Educacionais Anísio Teixeira - INEP*), Brazília, www.inep.gov.br, letöltés ideje: 2014.07.08.

7. A szerző doktori értekezésének témájához kapcsolódó publikációi **A Magyar Tudományos Művek Tára listájában szereplő adatok alapján**

- 2003 *Regnum unius linguae inbecile et fragile est.* In: Pusztay János (szerk.), *European profiles of language policy*, Berzsenyi Dániel Főiskola Művelődéstudományi és Kommunikáció Tanszék, Szombathely, pp. 7-16. (Terminologia et corpora 1.)
- 2004 *Portugál-magyar, Magyar-portugál szójegyzék: Az Európai Bizottság Magyarországról írt véleményéhez*, Pusztay János (szerk.), Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola, Szombathely, 184 p. (ISBN:9639531227)
- Szakmai érdekvédelmi szervezetek Portugáliában.* In: NYELVVILÁG 1, Budapesti Gazdasági Főiskola, Budapest, pp. 1-8.
- 2005 *A fordításkutatás aktuális tendenciái Braziliában.* In: NYELVVILÁG 2, Budapesti Gazdasági Főiskola, Budapest, pp. 23-28.
- 2007 *A Sociolinguistic Investigation of the Linguistic Changes of the Portuguese Spoken in Brazil.* In: Lehoczky L, Kalmár L (szerk.), 6th International Conference of PhD Students, University of Miskolc, 12-18 August 2007, Miskolc: Miskolci Egyetem Innovációs és Technológia Transzfer Centrum, pp. 11-15.
- 2007 *A naiv és a tudományos nyelvészet találkozási pontja: A Portugál Nyelv Múzeuma.* In: Reformok útján: Programfüzet: Tudományos konferencia a Magyar Tudomány Napja tiszteletére. Budapest, Magyarország, 2007-11-08 -2007-11-09., Budapesti Gazdasági Főiskola, Budapest, pp. 32.
- 2008 *A naiv és a tudományos nyelvészet találkozási pontja: A Portugál Nyelv Múzeuma.* Szakmai füzetek 25, Budapesti Gazdasági Főiskola, Budapest, pp. 98-102.
- 2007 *Terminological researches in the Portuguese Language (Terminologieforschungen im Portugiesischen).* In: Ágota Fóris (szerk.), Currents Trends in Terminology, Konferencia helye, ideje: Szombathely, Magyarország, 2007-11-09-2007-11-10., Berzsenyi Dániel Főiskola Művelődéstudományi és Kommunikáció Tanszék, Szombathely, pp. 27-27.

(fordítás németről magyar nyelvre)

- 1998 Robert Menasse, Babos Krisztina (ford.) *A tulajdonságok nélküli ország: Esszék az osztrák identitásról (Das Land ohne Eigenschaften, Essays zur österreichischen Identität).* In: *Jelenkor – Irodalmi és művészeti folyóirat* 41:(1), pp. 20-32.
- 2008 Manfred Barthel, Babos Krisztina (ford.) *Lisszabon (Lissabon)*, Corvina Kiadó, Budapest, 136 p. (ISBN:978 963 13 5716 5)
- 2009 Andreas Drouve, Babos Krisztina (ford.): *Portugália (Portugal)*, Corvina Kiadó, Budapest, 132 p. (ISBN:978 963 13 5736 3)

8. A szerzőnek a témához kapcsolódó konferenciákon elhangzott előadásai

A situação do ensino de língua portuguesa na Hungria (A portugál nyelvoktatás helyzete Magyarországon). **2001.** október 15-16. *Congresso Internacional, Línguas: Pontes Culturais para o Futuro*, APEDI, APP e CIIIE/FPCEOP, Nemzetközi Konferencia, Nyelvek - kulturális hidak a jövő felé, Porto, Portugália

As portas linguísticas da União Europeia (Az Európai Unió nyelvi kapui). **2002.** október 28-29. A magyar egyetemi portugál oktatás kezdetének 25. évfordulója alkalmából rendezett konferencia– Tudományos ülés, Szervezők: az ELTE BTK Romanisztikai Intézetének Portugál Tanszéke és a Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem Lusocentro – Egyetemi központi Portugál Központja, Budapest

“Nyelvében él...” – az európai szakszókincset felölelő kétnyelvű anyag elkészítésének tanulságai. **2004.** április 24. Európa peremén: Portugália felfedezése, könyvbemutató, kiállítás, előadások és beszélgetés, Művészetek Háza, Szombathely

A sociolinguistic investigation of the linguistic changes of the portuguese spoken in Brazil. **2007.** aug. 12-18. 6th International Conference of PhD Students, University of Miskolc, Miskolc, Hungary

A naiv és a tudományos nyelvészet találkozási pontja - A Portugál Nyelv Múzeuma. **2007.** november 8-9. A Magyar Tudomány Napja Konferencia: Reformok útján. Budapesti Gazdasági Főiskola, Budapest

Terminologieforschungen im Portugiesischen (Portugál terminológiai kutatások). **2007.** november 9-10. Current Trends in Terminology, International Conference on Terminology, Organised by the Department of Uralic Studies, the Department of Applied Linguistics and the Terminology Innovation Centre at Berzsenyi Dániel College in collaboration with the Hungarian Terminology Council (MaTT) and the Hungarian National Commission for UNESCO, Szombathely

As três vidas da Língua Portuguesa. (A portugál nyelv három élete). **2008.** május 21-22. Az ELTE BTK Portugál Tanszéke (portugál tanszéki szakcsoport formában történő) megalapításának 30. évfordulója alkalmából ünnepi megemlékezés és tudományos ülés, Budapest

A portugál nyelv három élete. **2009.** május 07-08. XI.Dunaújvárosi Nemzetközi Alkalmazott Nyelvészeti és Kommunikációs Konferencia, Dunaújváros

A nyelvpolitika brazil megközelítéséről: a nyelvi importtól a nyelvi tőkéig. **2015.** június 11. Kitekintések – 25 éves a győri közgazdász-képzés (Változó gazdaság, változó kultúra), Széchenyi István Egyetem, Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar, Győr